

ОРГАНІЗАЦІЯ
ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
УКРАЇНА

Kingdom of the Netherlands

ПІДВИЩЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ І СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ, ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: ПОТРЕБИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Звіт за результатами
дослідження

Цей звіт підготовлено задля опису потреб та перспектив підвищення спроможності місцевих загальних судів і системи БПД в Донецькій та Луганській областях у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, при впровадженні в Україні правосуддя перехідного періоду, викликів, пов'язаних із застосуванням судами законодавства про перехідний період, а також виявлення можливих шляхів їх подолання. У звіті міститься опис контексту, проблеми, виявлених потреб і можливостей для їх задоволення. Інформація, викладена у звіті, є актуальною станом на 15 вересня 2021 року.

Звіт підготовлено Олексієм Плотніковим, к.ю.н., старшим юристом ГО «Десяте Квітня», в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки уряду Королівства Нідерланди.

Автори дослідження відзначають внесок суддів місцевих та апеляційних судів Донецької та Луганської областей і Верховного Суду, Координаційного центру з надання правової допомоги, регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Донецькій та Запорізькій і Луганській та Харківській областях, місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях, а також адвокатів і адвокаток, що співпрацюють із системою безоплатної правової допомоги, без чияї підтримки та внесків цей звіт не було б завершено.

Керівництво дослідницькою роботою, загальний нагляд за нею, надання пропозицій редакційного характеру та істотних матеріалів здійснювалися спеціалістом з питань верховенства права та доступу до правосуддя Програми ООН із відновлення та розбудови миру Іваном Гончаруком.

Думки, зауваження, висновки або рекомендації, викладені в цьому документі, належать авторам і не обов'язково відображають погляди ООН й уряду Королівства Нідерланди.

Програму ООН із відновлення та розбудови миру реалізують чотири агентства ООН: Програма розвитку ООН (ПРООН), Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки), Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) і Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО).

Програму підтримують дванадцять міжнародних партнерів: Європейський Союз (ЄС), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Посольство США в Україні, а також уряди Данії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Швейцарії, Швеції та Японії.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
I. ВСТУП	7
1.1. Контекст: збройний конфлікт на сході України	8
1.2. Коротка характеристика проблем системи правосуддя та правової допомоги у зв'язку зі збройним онфліктом	9
1.3. Правосуддя перехідного періоду: визначення та завдання	10
1.4. Методологія дослідження	12
II. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ТА ОРГАНІВ, ЩО НАДАЮТЬ БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ, В КОНТЕКСТІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ	13
2.1. Конвенційні гарантії загального характеру	14
2.2. Міжнародні рекомендації загального характеру	15
2.3. Міжнародні рекомендації, що стосуються здійснення правосуддя і правової допомоги в конфліктних та постконфліктних ситуаціях	17
III. ПРАКТИКА ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ТА ОРГАНІВ, ЩО НАДАЮТЬ БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ДЕРЖАВАХ, ЩО ВТРАЧАЛИ КОНТРОЛЬ НАД ЧАСТИНОЮ СВОЄЇ ТЕРИТОРІЇ ЧЕРЕЗ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ	20
3.1. Держави Латинської Америки	21
3.2. Держави колишньої Югославії	24
IV. ПОТОЧНИЙ СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ	31
4.1. Чинне законодавство	32
4.2. Перспективи розвитку законодавства про правосуддя перехідного періоду	33
V. ПОТРЕБИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ПРИ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ	36
5.1. Потреби стосовно кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом	37
5.2. Потреби стосовно кримінальних проваджень щодо загальнокримінальних злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту	42

VI. ПОТРЕБИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ	47
6.1. Потреби щодо справ про відшкодування шкоди, завданої злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом	48
6.2. Потреби щодо інших цивільних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом та втратою урядом України контролю над частиною території Донецької та Луганської областей	49
6.3. Потреби, пов'язані з пандемією COVID-19	52
VII. ПОТРЕБИ СИСТЕМИ БПД ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ	54
7.1. Потреби, що стосуються кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом	55
7.2. Потреби, що стосуються кримінальних проваджень щодо загальнокримінальних злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту	60
VIII. ПОТРЕБИ СИСТЕМИ БПД ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ	62
8.1. Потреби щодо справ, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом	63
8.2. Потреби щодо інших цивільних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом та втратою урядом України контролю над частиною територій Донецької та Луганської областей	64
8.3. Потреби, пов'язані з пандемією COVID-19	65
IX. ВИСНОВКИ	67
X. РЕКОМЕНДАЦІЇ	72
10.1. Рекомендації з підсилення спроможності судової системи	73
10.2. Рекомендації з підсилення спроможності системи БПД	74

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція
БіГ	Боснія і Герцеговина
БВПД	безоплатна вторинна правова допомога
БПД	безоплатна правова допомога
ВПО	внутрішньо переміщена особа
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
МінТОТ	Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій
МКТЮ	Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ООС	Операція Об'єднаних сил
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
УВКБ ООН	Агентство ООН у справах біженців
УГСПЛ	Українська Гельсінська спілка з прав людини
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України
COVID-19	Гостра респіраторна хвороба COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2

«Я ХОЧУ ВІРИТИ, ЩО ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ДОЗВОЛИТЬ
НАМ КОРИСТУВАТИСЯ ЗАГАЛЬНИМИ ПРИНЦИПАМИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА... АБИ НЕ ВИНИКЛО ПОМИЛОК,
І НЕ ДОПУСКАТИ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ, СЛІД ВИВЧИТИ
ЦЮ ПРАКТИКУ, ДОНЕСТИ ЇЇ ДО СУДДІВ».

Суддя, Луганська область

I. ВСТУП

1.1. КОНТЕКСТ: ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Починаючи з 2013 року Україна переживає найбуремніший період у своїй новітній історії. Після подій, відомих як Революція Гідності, Україна зазнала втрати контролю над частиною своєї території і триваючого збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях. Через діяльність недержавних збройних груп Україна втратила контроль над обома обласними центрами та більшою частиною території цих регіонів. 14 квітня 2014 р. Україною було оголошено Антитерористичну операцію (з 30 квітня 2018 р. — Операція Об'єднаних сил) без оголошення воєнного стану. В 2014–2015 р. Україна відновила контроль над більшою частиною Донецької та Луганської областей, однак не над обласними центрами. В 2015 році «лінія зіткнення» здебільшого стабілізувалася.

Одночасно Україна здійснювала активні дипломатичні зусилля з припинення збройного конфлікту та його мирного врегулювання. Однак, попри укладені угоди про припинення вогню, бойові дії продовжуються. Внаслідок цих подій території Донецької та Луганської областей опинилися поділеними на підконтрольну уряду України територію та непідконтрольну уряду України територію. Крім того, на частині території України вздовж «лінії зіткнення» внаслідок бойових дій утруднене чи неможливе функціонування органів державної влади України та доступ до державних послуг, таких як правосуддя.

Бойові дії супроводжувалися масовим виїздом цивільного населення з непідконтрольної уряду України території на підконтрольну територію, а також до інших держав. Станом на листопад 2020 р. на обліку в Україні перебувало 1 458 050 внутрішньо переміщених осіб (ВПО)¹. Більшість ВПО перемістилися в межах своїх областей постійного проживання. Так, на підконтрольній уряду України території в Донецькій області зареєстровано 512 237 ВПО, а на підконтрольній уряду України території в Луганській області — 282 493 ВПО². Є підстави вважати, що фактична кількість внутрішньо переміщених осіб може бути більшою за офіційно зареєстровану.

Збройний конфлікт призвів до руйнації верховенства права і численних порушень прав людини, зокрема викликаних воєнними злочинами³. Розслідування злочинів, покарання правопорушників та відшкодування жертвам є одними з основних завдань України, без виконання яких повноцінне відновлення миру і постконфліктне врегулювання будуть неможливими. Це завдання буде повністю або переважно мірою покладене на українську правоохоронну систему та систему правосуддя, а також на систему БПД в контексті забезпечення захисту підозрюваних та обвинувачених і, в окремих випадках, потерпілих. Для його виконання потрібні зусилля з підвищення відповідних спроможностей судів та системи БПД. Цей звіт присвячений потребам і перспективам підвищення спроможності судів та системи безоплатної правової допомоги в питаннях, що пов'язані зі збройним конфліктом та постконфліктним врегулюванням в Донецькій та Луганській областях у період запровадження державної політики перехідного періоду.

1 Міністерство соціальної політики України, 10 листопада 2020. <https://www.msp.gov.ua/news/19257.html>.

2 UNHCR Ukraine. Internally Displaced Persons registered by oblast - March 2021. https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/04/2021-03-17_Map_IDP_ENG.pdf.

3 Див., наприклад: Truth Hounds. Воєнні злочини на сході України: зібране за 2019–2020 рр. <https://truth-hounds.org/voenni-zlochyny-na-shodi-ukrainy-2019-2020>.

1.2. КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Державні органи України на непідконтрольній уряду України території не функціонують. У 2014 році посадові особи та інші співробітники таких органів, окремі особи, що співпрацювали з такими органами, перемістилися на підконтрольну уряду України територію. Це стосувалося, зокрема, суддів, працівників суду, фахівців і фахівчинь системи безоплатної правової допомоги, адвокатів і адвокаток, що співпрацювали з БПД. Внаслідок переміщення відбулися кадрові й організаційні зміни в системі таких органів, покликані пристосувати ці системи до роботи в нових умовах.

Ці зміни викликали суттєві складнощі зі здійсненням правосуддя та наданням правової допомоги громадянам у Донецькій та Луганській областях. Не всі співробітники відповідних органів виїхали на підконтрольну уряду України територію, що зменшило кількість суддів та фахівців і фахівчинь системи БПД.

Відбулося значне падіння спроможностей судів, системи БПД і незалежних юристів і адвокатів з надання послуг громадянам через матеріальні складнощі, пов'язані з переміщенням, втратою архівів, браком фінансування для надання відповідних послуг, браком кадрів. Суттєву проблему також становило визначення територіальної юрисдикції судових органів⁴. Збройний конфлікт потягнув ухвалення Україною низки нормативно-правових актів, що змінили порядок державного управління, діяльності державних органів та здійснення правосуддя в зоні конфлікту, створюючи додаткові труднощі в діяльності судів та в наданні безоплатної правової допомоги.

Водночас збройний конфлікт супроводжувався наростанням кількості правових проблем, розв'язання яких потребує як якісного правосуддя, так і якісної правової допомоги громадянам. Зокрема йдеться про:

- скоєння сторонами конфлікту великої кількості воєнних злочинів⁵ та військових злочинів⁶;
- різке зростання на початку збройного конфлікту корисливо-насильницької злочинності в Донецькій та Луганській областях, що пов'язане як з діяльністю недержавних збройних груп, так і з гіршенням соціально-економічної ситуації та послабленням можливостей правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю (після 2015 р. спостерігається скорочення загальнокримінальної злочинності на підконтрольній уряду України території через поступове підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів)⁷;
- різке зростання кількості таких тяжких злочинів проти осіб, як-от торгівля людьми та гендерно зумовлена злочинність⁸;

4 Щодо ситуації з судами див.: Центр громадських свобод. Правосуддя в екзилі: Дотримання права на справедливий суд на сході України, включно із територією, тимчасово непідконтрольною українському уряду. 2016. https://court.gov.ua/userfiles/zvit_sp_sud.pdf; Щодо переміщення органів системи БПД, див. щомісячні звіти, наприклад: Безоплатна правова допомога на Донеччині: вересень 2014. <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/bezoplatna-pravova-dopomoga-na-donechchyni-veresen>; Надання безоплатної правової допомоги на Луганщині та Донеччині протягом листопада 2014 року. <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/nadannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-na-luganshshyni-ta-donechchyni-protiyagom-lystopada-2014-roku>.

5 Truth Hounds. Воєнні злочини на сході України: зібране за 2019–2020 рр. <https://truth-hounds.org/voenni-zlochyny-na-shodi-ukrainy-2019-2020>.

6 Ukrainian Military Pages. ОГПУ за півроку звинуватив у злочинах 1612 військових. 13 листопада 2020. <https://www.ukrmilitary.com/2020/11/1612.html>.

7 Семенишин М. О. Аналіз кількісних показників корисливо-насильницької злочинності в Донецькій та Луганській областях (за матеріалами Операції Об'єднаних сил). Право і суспільство. 2020. № 2. С. 69-75. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/13.pdf.

8 Amnesty International. Не приватна справа: Домашнє та сексуальне насильство щодо жінок на сході України. 2020. <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5032552020UKRAINIAN.PDF>.

- появу нових категорій правових питань, з якими громадяни звертаються до судів та системи БПД, в тому числі пов'язаних із ситуацією внутрішнього переміщення та отриманням соціальної допомоги, встановлення факту народження та смерті на непідконтрольній уряду України території, питаннями, пов'язаними з отриманням дозволу на переміщення в зоні ООС, тощо⁹.

За таких обставин ситуація конфлікту не призвела до зменшення навантаження на суди, систему БПД та інших юридичних професіоналів, що надають правову допомогу у цивільних справах і кримінальних провадженнях, не пов'язаних зі збройним конфліктом. Навпаки, навантаження зросло, оскільки справи, що раніше розглядалися судами на території, яка стала непідконтрольною уряду України, тепер мають розглядатися судами на підконтрольній уряду України території. Збільшення навантаження не супроводжується розширенням суддівського корпусу, адміністративно-технічного персоналу, матеріального забезпечення тощо.

Додатковому загостренню вказаних проблем сприяла пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 (COVID-19), що розпочалася в 2020 р. та триває в 2021 р. Через карантинні обмеження періодично відбувається часткове або повне припинення слухань справ у судах, а також часткове або повне припинення надання правової допомоги. Водночас пандемія створила низку нових правових проблем, таких як обмеження свободи пересування, дискримінація в наданні медичної допомоги (зокрема в місцях позбавлення волі та закладах соціальної допомоги)¹⁰.

Збройний конфлікт призвів до суттєвого погіршення ситуації з верховенством права і правосуддя в зоні збройного конфлікту та негативно вплинув на відповідну ситуацію в Україні загалом. Подолання наслідків цього може послугувати впровадження в діяльність судів, системи БПД та інших юридичних професіоналів елементів правосуддя перехідного періоду.

1.3. ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ

Концепція, відома як «правосуддя перехідного періоду» (в деяких джерелах — «перехідне правосуддя», «перехідна юстиція» тощо) виникла наприкінці 1980-х – початку 1990-х років у зв'язку з демократичними перетвореннями в деяких регіонах світу, зокрема Латинській Америці та Східній Європі. В середині 1990-х років відбулися перші спроби прикласти нову теорію до ситуацій подолання наслідків збройних конфліктів, таких як збройні конфлікти в колишній Югославії та в Руанді. Наприкінці 1990-х років правосуддя перехідного періоду почало розглядатися на рівні ООН як перспективний інструмент для відновлення миру та забезпечення постконфліктного врегулювання¹¹.

9 Міністерство юстиції України. Правові проблеми внутрішньо переміщених осіб, які вирішують фахівці системи БПД. 11.11.2020. <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pravovi-problemi-vnutrishno-peremischenih-osib-yaki-virishuyut-fahivtsi-sistemi-bpd>.

10 Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Вплив COVID-19 на права людини в Україні. Грудень 2020. https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_COVID-19_HR_impact_UA.pdf.

11 Докладно про розвиток концепції правосуддя перехідного періоду див.: Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and UN precision. Lex Portus. 2017. No. 1, P. 50-63. <https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2017/plotnikov.pdf>.

Розробка проблематики на рівні ООН почалася у контексті дослідження ширшої царини верховенства права і справедливості. В 2004 році Генеральний Секретар ООН навів загальновідоме визначення правосуддя перехідного періоду як «всього комплексу процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжкий спадок широкомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення. До них можуть належати як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої), а також окремі дії з судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційної реформи, попереднього огляду та припинення справ, або поєднання вищеописаних дій»¹².

За оцінками Альянсу за історичний діалог та відповідальність Колумбійського університету, заходи, що можна охарактеризувати в термінах перехідного правосуддя, наразі застосовуються чи застосовувалися в минулому у десятках країн, що представляють всі регіони земної кулі¹³. Такі заходи спрямовані на здійснення правосуддя для жертв збройних конфліктів або ситуацій масового і грубого порушення прав людини, встановлення відповідальних за такі порушення та притягнення їх до правосуддя, відновлення панування закону і справедливості, реформування інституцій та створення гарантій неповторення подібних порушень у майбутньому. Для досягнення цих цілей використовуються такі техніки як судовий розгляд порушень прав людини, кримінальні провадження проти винуватців, люстрації, реформи сектору безпеки, створення та діяльність комісій правди і примирення з метою встановлення істини про факти конфлікту та порушень, різноманітні методики відновлення гендерної справедливості й балансу, заходи з меморіалізації та формування колективної пам'яті.

Правосуддя перехідного періоду може здійснюватися на міжнародному рівні (наприклад, через створення міжнародного чи інтернаціоналізованого кримінального трибуналу), національному рівні (через діяльність інституцій держави) та місцевому рівні (через роботу в місцевих громадах). Практика показує, що держава і суспільство в своїх зусиллях з подолання наслідків конфлікту не може надмірно покладатися на міжнародні та інтернаціоналізовані механізми. Хоча вони можуть створити певні модельні рішення або засудити найбільш кричущі злочини, більшість буденної роботи з відновлення верховенства права і справедливості повинна виконуватися за допомогою національних механізмів. Національна система правосуддя є близькою до кожного конкретного громадянина та здатна розглянути кожний конкретний випадок.

Також слід зважати, що утвердження верховенства права передбачає розгляд ситуацій, в яких не проглядається ознак серйозних злочинів, які, однак, мають значення для поновлення нормального повсякденного життя громад і окремих громадян, таких як кримінальні провадження і цивільні справи, не пов'язані зі збройним конфліктом. Тож лівова частка роботи з упровадження правосуддя перехідного періоду покладається саме на національні органи. Відповідно, виникає потреба в посиленні спроможності національних судів і системи правової допомоги з ведення діяльності в умовах впровадження в державі правосуддя перехідного періоду.

12 Господство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных обществах (S/2011/634). 2004. <https://www.refworld.org.ru/publisher.UNSC.THEMREPORT.4a895b662.0.html>.

13 Historical Dialogue, Justice, and memory Network. Mapping Historical Dialogue. <http://historicaldialogues.org/mhdp>.

1.4. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є оцінка потреб з розвитку спроможності судів загальної юрисдикції та центрів безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях з розгляду цивільних і кримінальних справ у період застосування в Україні політики перехідного періоду, а також з урахуванням карантинних обмежень.

Завдання дослідження полягали в оцінці та підсумовуванні досвіду застосування правосуддя перехідного періоду в подібних контекстах, вивчення законодавства, оцінці інституційних спроможностей судової системи та системи БПД у контексті триваючої пандемії, а також у гендерному аспекті та надання рекомендацій з підвищення такої спроможності місцевих судів загальної юрисдикції та центрів надання безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях.

Методологія дослідження включає збір та аналіз відомостей про міжнародне право та практику і національне законодавство та практику держав, а також дослідження законодавства та практики України. В рамках дослідження було проведено 50 інтерв'ю, зокрема 5 інтерв'ю з суддями Верховного Суду, 10 інтерв'ю з суддями судів загальної юрисдикції (5 в Донецькій області та 5 в Луганській області, з яких з 2 суддями апеляційних судів і 3 з суддями місцевих судів у кожній області), 5 інтерв'ю з фахівцями і фахівчинями Координаційного центру БПД, по 15 інтерв'ю з особами, які працюють в системі БПД у Донецькій та Луганській областях (по 3 з фахівцями і фахівчинями регіональних центрів, 6 з адвокатами і адвокатками, що працюють з системою БПД (2 в Луганській, 4 в Донецькій областях) і 18 з фахівцями та фахівчинями місцевих центрів (8 в Донецькій, 10 в Луганській областях).

Під час інтерв'ю респондентам і респонденткам пропонувалися як відкриті питання (респондент(ка) може надати будь-яку відповідь), так і закриті питання (респондент(ка) обирає серед запропонованих варіантів відповіді). За результатами опрацювання закритих питань склалися графіки, що демонструють бачення респондентами і респондентками пріоритетних потреб судової системи та системи БПД. При побудові таких графіків використовувалися відповіді лише тих респондентів і респонденток, що вирішили висловити думку з певного питання. Оскільки респонденти та респондентки мали можливість за власним вибором не висловлювати думку з кожного питання опитування, при побудові графіків могли використовуватися відповіді на закриті питання, надані менше ніж 50 респондентами та респондентками.

У дослідженні для позначення феномену, відомого як «правосуддя перехідного періоду», можуть використовуватися різні терміни, зокрема, але не обмежуючись цим, «правосуддя перехідного періоду», «перехідне правосуддя», «перехідна юстиція». Таке використання термінів зумовлено тим, що єдине законодавче визначення та термінологія ще не сформовані, і в літературі та проєктах законів використовуються всі такі, а також і інші терміни. Для цілей дослідження всі подібні терміни є рівнозначними.

Територіальне та просторове охоплення дослідження. Дослідження стосується потреб судів та системи БПД виключно Донецької та Луганської області та лише органів, що діють на підконтрольній Україні території. Дослідження проводилося в період між квітнем та серпнем 2021 року.

Обмеження дослідження. Дослідження було спрямоване на виявлення та оцінку потреб. Залежно від отриманої інформації, для деяких з цих потреб було можливим підготувати рекомендації щодо їх задоволення, для інших — лише виявити потребу. Окремі виявлені потреби потребують подальшого вивчення.

II. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ТА ОРГАНІВ, ЩО НАДАЮТЬ БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ, В КОНТЕКСТІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

2.1. КОНВЕНЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Можна виділити дві групи джерел щодо стандартів діяльності судів та органів, що надають безоплатну правову допомогу в контексті правосуддя перехідного періоду. По-перше, йдеться про міжнародно-правові акти і практику щодо доступності та якості правосуддя, які не стосуються безпосередньо ситуацій застосування правосуддя перехідного періоду, однак є обов'язковими чи рекомендованими для всіх випадків. По-друге, можна виділити групу документів декларативного, рекомендаційного чи роз'яснювального характеру, які стосуються безпосередньо правосуддя в перехідних чи постконфліктних суспільствах. Такі документи створюються міжнародними міжурядовими й неурядовими організаціями.

До основних міжнародних документів щодо доступності правосуддя належать:

- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.¹⁴, яка у статтях 8-11 гарантує кожній особі ефективне відновлення в правах судом в цивільних справах та справедливий суд за кримінальними обвинуваченнями;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.¹⁵, що в статті 2 встановлює право на ефективний засіб правового захисту та суд, а в статті 14 — рівність всіх осіб перед судами і трибуналами, право на публічний і справедливий розгляд кримінальних обвинувачень чи цивільних справ. Це право реалізується за допомогою обраного особою чи призначеного захисника, допомога якого має бути безоплатною, якщо цього вимагають інтереси правосуддя або в особи немає коштів для оплати його послуг;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.¹⁶ (Європейська конвенція з прав людини), яка встановлює аналогічні права в статті 6.

Практика конвенційних органів підкреслює значущість права на безоплатну правову допомогу. Так, Комітет ООН з прав людини в Зауваженні загального порядку № 32 від 27.07.2007 р. вказав, що «доступність чи відсутність правової допомоги часто визначає, чи має особа доступ до відповідних процедур, або ефективно брати в них участь ... В той час як стаття 14 прямо стосується гарантії правової допомоги в кримінальних провадженнях ... Держави заохочуються надавати безоплатну правову допомогу в інших справах особам, які не мають достатніх коштів, аби її сплатити»¹⁷.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розробив критерії щодо безоплатної правової допомоги в кримінальних справах. За Європейською конвенцією це право не є абсолютним. У кримінальних справах, окрім неплатоспроможності обвинуваченого, до уваги беруться такі критерії як тяжкість правопорушення і покарання, що може бути призначено. Якщо йдеться про покарання у вигляді позбавлення волі, безоплатна правова допомога обов'язкова в будь-якому випадку¹⁸. Хоча держава не відповідає за якість безоплатної правової допомоги, вона має втрутитися, якщо неспроможність призначеного захисника очевидна¹⁹, або він діє не в інтересах обвинуваченого²⁰.

14 Всеобщая декларация прав человека, 1948. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

15 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

16 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

17 UN Human Rights Committee. General comment no. 32, Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial. <https://www.refworld.org/docid/478b2b2f2.html>. § 10-11.

18 Справа «Бенхам проти Сполученого Королівства» [ВП] № 19380/92, 10.06.1996. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105919>.

19 Справа «Дауд проти Португалії» № 11/1997/795/997, 21.04.1998. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58154>.

20 Справа «Артіко проти Італії» № 6694/74, 13.05.1980. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424>.

В окремих випадках держава повинна контролювати дії і приватного найманого адвоката, наприклад у справах, в яких обвинувачений є неповнолітнім²¹. Аналогічно в цивільних справах, в разі, якщо призначений державою для представництва особи в суді юрист зтягує з процесом правової допомоги або взагалі не виконує своїх обов'язків, держава повинна замінити такого юриста з метою реального забезпечення безоплатної правової допомоги²².

У міжнародному гуманітарному праві можна знайти низку норм, що стосуються гарантій правосуддя в збройних конфліктах, зокрема:

- Спільна стаття 3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р²³. забороняє засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає необхідні судові гарантії;
- Додатковий протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 р²⁴. в статті 75 надає гарантії справедливого суду для осіб, обвинувачених у кримінальному правопорушенні, пов'язаному з конфліктом, зокрема щодо справедливості й неупередженості правосуддя та засобів захисту;
- Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 08.06.1977 р²⁵. надає аналогічні гарантії в статті 6.

2.2. МІЖНАРОДНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Окрім договірних зобов'язань, на формування національних правових систем та їхню практику значний вплив мають міжнародні рекомендаційні документи. Вони дозволяють конкретизувати зміст положень і термінів міжнародних норм, однак мають загальний необов'язковий характер, адже процес реалізації вимог норм міжнародного права перебуває в царині національного законодавства незалежних держав. Втім, на деяких з таких міжнародних рекомендацій щодо правосуддя слід коротко зупинитися. Серед них можна виділити:

- Бангалорські принципи поведінки суддів від 26 листопада 2002 р.²⁶, якими роз'яснюється зміст таких принципів як незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність;
- Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.²⁷, до яких належать незалежність, свобода слова й асоціацій, кваліфікація, підбір і підготовка, умови служби та термін повноважень, професійна таємниця та імунітет, гарантії у випадку звільнення;

21 Справа «Гювеч проти Туреччини» № 70337/01, 20.01.2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90700>.

22 Справа «Бертуззі проти Франції», № 36378/97, 13.02.2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60939>.

23 Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 1949. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

24 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). 1977. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

25 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II). 1977. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.

26 Бангалорські принципи поведінки суддів, 2006. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.

27 Основні принципи незалежності судових органів Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

- Резолюція Комісії ООН з прав людини «Цілісність судової системи» від 22 березня 2018 р.²⁸, в якій можна виділити позицію про право кожної особи на розгляд справи в звичайних судах у відповідності до встановленої правової процедури, заборону таємного ув'язнення і обов'язок держав припинити практики таємного ув'язнення, забезпечивши всім особам доступ до суду в загальній судовій системі, заклик негайно розслідувати всі випадки надзвичайного чи таємного ув'язнення і практик неналежного поведження та заклик інтегрувати будь-які військові суди чи надзвичайні трибунали до системи загальних судів;
- Європейську хартію про статус суддів від 10 липня 1998 р.²⁹, якою встановлюються вимоги до національного законодавства про статус суддів, що має забезпечити підбір та навчання, незмінність, розвиток кар'єри та відповідальність суддів.

На відміну від системи правосуддя, для формування національних систем безоплатної правової допомоги документи рекомендаційного характеру мають вирішальне значення, оскільки акти жорстокого права з цього питання на міжнародному рівні відсутні. Серед них слід виділити Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя. Цей документ, ухвалений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 28 березня 2013 р.³⁰, підкреслює, що правова допомога є основою для користування правами, зокрема правом на справедливий суд, і важливою гарантією справедливості та публічної довіри до судової системи. Держави вільні у виборі схеми надання безоплатної правової допомоги, однак саме по собі створення системи такої допомоги є їхнім обов'язком. Це включає в себе інформування населення про право на правову допомогу та її зміст, приділяючи при цьому особливу увагу інтересам вразливих груп. Така правова допомога має надаватися без дискримінації за будь-якою ознакою підозрюваним, жертвам і свідкам злочинів. Надавачі правової допомоги мають бути незалежними і захищеними від будь-якого впливу з боку держави. Принципи особливо підкреслюють обов'язок держав забезпечувати право жінок та дітей на правову допомогу, будуючи свою політику в цій сфері з гендерної перспективи та з особливою увагою до допомоги жінкам, які зазнали насильства, так, аби уникати повторної віктимізації. Фінансування такої системи правової допомоги має здійснюватися за державний рахунок та покривати весь спектр послуг.

Для держав-членів Ради Європи значення має також Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації від 2 березня 1978 р.³¹. Цей документ не є настільки докладним як Принципи ООН, однак він значущий тим, що стосується правової допомоги також і в некримінальних справах. Крім того, ним підкреслюється потреба в безоплатності правової допомоги та визначаються випадки, коли безоплатна правова допомога має надаватися в обов'язковому порядку. Наголошується, що ніхто не може бути позбавлений через перешкоди економічного характеру можливості використання чи захисту своїх прав у будь-яких судах, повноважних ухвалювати рішення за цивільними, торгівельними, адміністративними, соціальними або торгівельними справами, зокрема у справах, що стосуються захисту прав людини. Потреба в безоплатній правовій допомозі визначається з урахуванням фінансової спроможності особи, і має охоплювати всі видатки особи, якій вона надається, в тому числі видатки на адвокатів, експертизу, переклад, мита, компенсацію видатків свідків, що повністю компенсуються державою. Правова допомога повинна надаватися особою, що має право практи-

28 Резолюция, принятая Советом по правам человека 25/4 Целостность судебной системы, 2014. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/099/93/PDF/G1809993.pdf?OpenElement>.

29 Европейская хартия о законе «О статусе судей», 1998. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text.

30 Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 67/187. Принципы и руководящие положения Организации Объединенных Наций, касающиеся доступа к юридической помощи в системах уголовного правосудия, 2013. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/13-86672_e_book.pdf.

31 Резолюция (78) 8 Комитета министров о юридической помощи и консультациях, 1978. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132#Text.

кувати як адвокат, причому за можливості особа, якій надається правова допомога, повинна мати вибір серед кількох кваліфікованих захисників. Крім того, особи, що перебувають в економічно несприятливому становищі, повинні мати можливість отримувати юридичні консультації. Держава несе обов'язок донести до громадськості та органів, що можуть звертатися від імені особи, інформацію про можливість отримання правової допомоги та юридичних консультацій.

2.3. МІЖНАРОДНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ І ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНФЛІКТНИХ ТА ПОСТКОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Окреслені вище міжнародні зобов'язання та рекомендації повністю застосовні в рамках правосуддя перехідного періоду і не можуть бути змінені чи скасовані з посиланням на особливе становище, викликане конфліктом. Цінним доповненням до них стають спеціальні міжнародні рекомендації щодо побудови системи правосуддя в конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Ухвалення таких рекомендацій пов'язане з початком розробки тематики правосуддя перехідного періоду на рівні ООН в 2005 році.

Так, резолюція Ради з прав людини ООН від 20 квітня 2005 р. щодо прав людини і правосуддя перехідного періоду наголошує на важливості функціонування системи незалежного правосуддя, а також потребі в навчанні права людини, в тому числі з гендерно орієнтованих питань, юридичних професіоналів, таких як поліцейські, прокурори, судді, які мають володіти спеціальними знаннями про роботу з особами, що зазнали порушень прав людини, особливо жінками та дівчатами.

Іншим дотичним актом є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя» від 16 грудня 2005 р³². У цьому документі Генеральна Асамблея ООН нагадала про «важливість забезпечення дотримання законності і прав людини при здійсненні правосуддя, зокрема в постконфліктних ситуаціях, як одного з вирішальних факторів, що сприяють встановленню миру і справедливості й усуненню безкарності».

Описані вище документи носять загальний характер. Більш конкретні рекомендації можна знайти в доповідях Спеціального доповідача з питань сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодування та гарантій неповторення. Так, у доповіді від 13 вересня 2012 р³³. підкреслено, що при впровадженні правосуддя перехідного періоду слід віддавати перевагу розгляду справ у національних судах перед міжнародними, проте головною умовою для цього є забезпечення незалежності судової системи, що часто характеризується вадами, які залишилися від недемократичних режимів. Подолання цих вад можливе завдяки неухильному дотриманню вимог справедливості судового розгляду, причому процедурний аспект тут має не менше значення, ніж сутнісний. Цього не можна досягти виключно через люстрацію судової влади, і потрібні більш глибокі структурні зміни, зокрема збільшення бюджетів судового сектору, матеріальне забезпечення судових приміщень, гарантування безоплатної правової допомоги та послуг перекладу, розподіл судових справ за об'єктивними критеріями тощо.

32 Резолюция 2858 (XXVI) Генеральной Ассамблеи ООН «Права человека при отправлении правосудия», 1971. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_838#Text.

33 Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, UNGA/67/368, 2012. <https://documentsdds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/508/01/PDF/N1250801.pdf?OpenElement>.

Рекомендації щодо організації судочинства в рамках правосуддя перехідного періоду періодично надаються в подальших доповідях Спеціального доповідача. Так, у доповіді від 19 липня 2019 р³⁴. відзначається важливість надання жертвам порушень прав людини доступу до ефективних процедур кримінального, цивільного, адміністративного чи дисциплінарного провадження, які повинні мати повноваження з розумного відшкодування як індивідам, так і групам, із застосуванням гендерних підходів.

Рекомендації щодо правосуддя перехідного періоду розробляє Європейський Союз, який концентрується на поширенні власного досвіду і кращих практик з метою посилення національних судових систем. Так, Європейська Комісія відзначає такі можливі проблеми систем правосуддя в конфліктних і постконфліктних ситуаціях:

- 1) відсутність контролю над судовими інституціями;
- 2) нестача ресурсів для функціонування судової системи;
- 3) відсутність політичної волі;
- 4) супротив змінам;
- 5) неповага до прав людини;
- 6) вибірковість правосуддя;
- 7) зловживання владою та правом;
- 8) гендерна упередженість та бар'єри;
- 9) відсутність інформації;
- 10) обмеженість громадської участі;
- 11) відсутність громадської довіри;
- 12) погані умови роботи;
- 13) недостатня підготовленість суддів.

Такі проблеми пропонується вирішувати через:

- 1) навчання суддів та інших державних службовців;
- 2) створення ініціатив з доступу до правосуддя;
- 3) врахування місцевих традиційних та релігійних практик;
- 4) публічні кампанії з адвокації та підвищення обізнаності;
- 5) особливу увагу до віддалених та небезпечних районів;
- 6) обмін досвідом³⁵.

Велику цінність для розбудови систем правосуддя в постконфліктних суспільствах мають також рекомендації міжнародних неурядових експертних організацій. Так, Міжнародна комісія юристів, що складається з 60 видатних суддів і правників з усіх регіонів світу, наголошує на відновному характері діяльності національних судових систем при впровадженні правосуддя перехідного періоду, завданням яких стає сприяння розслідуванню, встановленню істини, відновленню прав жертв і справедливим компенсаціям.

34 Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, A/HRC/42/45, 2019.
https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/42/45.

35 European Commission. Inspiring Change: EU Support to the rule of law, justice and security sector reform, 2016.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3e0bfef3-a5bb-4a5c-839e-e722cb9b0db2/language-en/format-PDF>.

Діяльність судових засобів захисту повинна бути оперативною та забезпечувати рівний доступ до правосуддя, особливо за гендерною ознакою. Цьому слугує встановлення національних систем правової допомоги, що мають бути безкоштовними для найбільш вразливих категорій осіб³⁶.

Саме відновлювальний характер всієї системи правосуддя для жертв обстоює Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду, що є провідною експертною організацією в цій галузі. Жертвам порушень слід надати якнайширші можливості для представлення свідчень, виклику та допиту свідків, оскарження судових рішень тощо³⁷.

Підсумовуючи міжнародні рекомендації загального характеру щодо діяльності судів і правової допомоги в умовах правосуддя перехідного періоду, можна виділити такі головні вимоги як інституційна спроможність судів, їхня доступність для жертв та надання судам широких можливостей з відновлення прав та інтересів жертв, а також недискримінація. Те, яким саме чином ці побажання реалізуються на практиці, можна побачити на прикладі конкретних ситуацій застосування правосуддя перехідного періоду.

---

36 International Commission of Jurists. The Right to a Remedy and Reparation for Gross Human Rights Violations A Practitioners' Guide Revised Edition, 2018. <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2018/11/Universal-Right-to-a-Remedy-Publications-Reports-Practitioners-Guides-2018-ENG.pdf>.

37 The Role of Victims in Criminal Proceedings. ICTJ Briefing, 2017. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Victims_in_Criminal_Proceedings-Final-EN.pdf.

III. ПРАКТИКА ПРАВОСУДДЯ
ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В ДІЯЛЬНОСТІ
СУДІВ ТА ОРГАНІВ, ЩО НАДАЮТЬ
БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ,
В ДЕРЖАВАХ, ЩО ВТРАЧАЛИ КОНТОЛЬ
НАД ЧАСТИНОЮ СВОЄЇ ТЕРИТОРІЇ
ЧЕРЕЗ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ

У цьому розділі будуть розглянуті приклади впровадження елементів правосуддя перехідного періоду в судові системи держав та регіонів, що зазнали збройних конфліктів. Буде встановлено, з якими потребами стикалися ці системи та як саме змінювалися та розвивалися їхні інституційні спроможності. Будуть розглянуті приклади країн Латинської Америки, де відбувалися внутрішні збройні конфлікти (Перу, Колумбії) та приклади країн колишньої Югославії (Боснії і Герцеговини та Хорватії).

3.1. ДЕРЖАВИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Поряд зі Східною Європою, Латинська Америка вважається батьківщиною правосуддя перехідного періоду. Країни регіону надають приклади застосування цієї концепції в найрізноманітніших контекстах. Для цілей цього дослідження було обрано випадки Колумбії та Перу. В обох країнах відбувалися внутрішні збройні конфлікти між державою та недержавними збройними групами, що характеризувалися втратою державами контролю над значною частиною їхніх територій. Всі ці конфлікти завершилися мирними угодами, які стали підставою для постконфліктного врегулювання, відновлення правосуддя і верховенства права.

Колумбія. Програма перехідного правосуддя в Колумбії впроваджується після завершення більш ніж 50-річного збройного конфлікту між центральним урядом та повстанськими рухами. В 2012 році було укладено мирні угоди, що дозволили розпочати процес постконфліктного врегулювання. В рамках переговорного процесу пріоритетом було визначено право жертв на правду та репарації, а також потребу в притягненні до кримінальної відповідальності винних у тяжких злочинах з обох боків³⁸.

Новою угодою 2016 року було створено так звану Всеохоплюючу систему правди, справедливості, репарацій та неповторення. В її рамках діє Спеціальна юрисдикція миру, яка є автономним судовим органом, що має завданням розслідування, висвітлення, засудження і покарання серйозних порушень прав людини і міжнародних злочинів, скоєних під час конфлікту. Вона розглядає справи колишніх комбатантів та інших агентів держави, а також цивільних осіб, які висловлюють бажання до неї звернутися³⁹.

У Колумбії найбільшим викликом для системи правосуддя стало подолання недовіри людей до офіційної влади та забезпечення доступу до правосуддя раніше виключених груп. Задля досягнення цього було застосовано стратегії спрощення та децентралізації. Перша передбачала відмову від тривалих письмових процедур та розгляд більшості цивільних справ та деяких категорій кримінальних справ в єдиному судовому засіданні. Це дозволило скоротити строки розгляду справ, а також зменшити навантаження на суддів та досягти бюджетної економії. Інший напрям стратегії спрощення було розпочато в 2017 році. Він полягав у застосуванні електронних інструментів для підвищення прозорості судочинства, включаючи механізми, що дозволяють громадянам відстежувати процес відбору суддів, механізм подачі заяв і скарг онлайн та механізми, що дозволяли отримувати онлайн судову документацію⁴⁰.

38 ICTJ. Colombia. <https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/colombia>.

39 Comprehensive System of Truth, Justice, Reparation and Non-Repetition. 2019. <https://www.jep.gov.co/Infografas/SIVJRN EN.pdf>.

40 Open Government Partnership. Justice Policy Series, Part II: Open Justice. <https://www.opengovpartnership.org/documents/justice-policy-series-part-ii-open-justice>.

За підтримки ПРООН було створено єдину систему офіційних документів та архівів органів системи правосуддя⁴¹. Також було розроблено спеціальний мобільний застосунок для доступу до інформації про правосуддя.

Стратегія децентралізації передбачала створення мережі центрів надання юридичних послуг, інформаційних центрів та застосування альтернативних механізмів правосуддя. Це включало також мобільні інформаційні центри, що пересуваються сільськими районами. Завдання стаціонарних і мобільних центрів полягає в розповсюдженні знань про їхні права між громадянами та надання правової допомоги⁴².

Слід зауважити, що в Колумбії існує інститут безоплатного захисника в кримінальних провадженнях, однак відсутня система безоплатної правової допомоги в цивільних справах⁴³. Водночас існує розвинута система правової допомоги pro bono. До цієї системи правової допомоги в обов'язковому порядку долучаються студенти юридичних факультетів, для яких робота в юридичній клініці є умовою отримання диплому. Так само молоді правники можуть розраховувати на отримання звання адвоката лише після року роботи в системі правової допомоги та представлення клієнтів у незначних кримінальних, цивільних і адміністративних справах⁴⁴.

Станом на 2019 рік Колумбія отримувала підтримку для укріплення спроможності сектору правосуддя від ПРООН та Європейської Комісії. Так, ПРООН через Фонд правосуддя перехідного періоду в Колумбії фінансує Програму з посилення спроможності системи правосуддя, яка призначена для посилення механізмів кримінальної відповідальності. У межах Програми з просування співіснування здійснюється фінансування заходів зі встановлення істини, відшкодування та примирення⁴⁵.

Європейська Комісія в Колумбії запроваджує програму FORVIC, завданням якої є посилення спроможності системи правосуддя в наданні допомоги жертвам конфлікту. Ця програма має на меті:

- 1)** підвищити спроможність жертв конфлікту у використанні судових та адміністративних заходів для отримання правди, правосуддя та відшкодування;
- 2)** підвищити спроможність державних органів з ефективної підтримки жертв відносно їхніх прав у судових та адміністративних процедурах;
- 3)** досягти координації між такими інституціями. З цією метою здійснюється навчання експертів з прав людини, а також підтримка у впровадженні окремих адміністративних і фінансових процедур, покращення місцевих сервісів для жертв тощо⁴⁶.

41 UNDP. A Transparent and Accountable Judiciary to Deliver Justice for All, 2016.
https://www.asia-pacific.undp.org/content/rbap/en/home/library/democratic_governance/transparent-n-accountable-judiciary.html.

42 Mendez J.L.S., Ceballos C.A.A. How Colombia is improving access to justice services. 2015.
<https://blogs.worldbank.org/governance/how-colombia-improving-access-justice-services>.

43 Latham & Watkins LLP. Pro Bono Practices and Opportunities in Colombia.
<https://www.lw.com/admin/Upload/Documents/Global%20Pro%20Bono%20Survey/pro-bono-in-colombia.pdf>.

44 J. Vermeulen. Access to Justice in Latin America: A Changing Legal Landscape, New York Law School, 2016.
https://digitalcommons.nyls.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=impact_center.

45 International Security Sector Advisory Team. Colombia SSR Background Note.
<https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library2/Country-Profiles/Colombia-SSR-Background-Note#Anchor11>.

46 Technical Assistance to the programme "Institutional Strengthening for the Assistance to Victims – FORVIC".
<https://www.ideaborn.com/en/places/ideaborn-sl/asistencia-tecnica-al-programa-fortalecimiento-institucional-la-atencion-victimas-forvic>.

Перу. Зусилля, пов'язані з перехідним правосуддям, здійснюються в Перу з 2000 року, коли було завершено внутрішній збройний конфлікт між авторитарним урядом та низкою недержавних повстанських рухів. В країні протягом трьох років діяла Комісія правди і примирення, що розглядала ситуації порушень прав людини і міжнародних злочинів⁴⁷.

Перед Перу не стояло проблеми виключеності окремих груп з правосуддя, як це було у випадку Колумбії. Проблеми носили переважно організаційно-фінансовий характер. Перу мало найменший серед Андських країн бюджет судової системи, а сама ця система була недружною для громадян.

Поширеною була корупція. Судді не були в повністю незалежними з огляду на особливості порядку призначення та продовження їхніх повноважень. Спостерігалася значна плінність кадрів. Судді не мали достатньої підготовки, внаслідок чого їхні рішення носили формалістичний характер. Була відсутня скільки-небудь гідна система управління людськими ресурсами в судах. Система правової допомоги була практично відсутня (в усій країні відповідні послуги надавало всього 26 юристів). Крім того, доступ до правосуддя ускладнювався мовними й культурними бар'єрами.

Аби розв'язати ці проблеми, з 2001 до 2010 року в країні за підтримки Світового банку втілювався Проєкт з покращення послуг правосуддя, що мав три основні мети:

- 1) посилити інституційну спроможність судової системи, особливо в обраних регіонах;
- 2) запровадити систему управління людськими ресурсами, що забезпечувала б незалежність та прозорість судової системи;
- 3) покращити доступ до правосуддя суспільства, особливо соціально незахищених категорій населення.

З метою посилення інституційної спроможності системи правосуддя в 2002 році Національна рада правосуддя організувала загальнодержавний конкурс серед юристів, які висловили бажання посісти суддівські посади. Всі кандидати пройшли письмовий іспит і співбесіду з членами Національної ради. При цьому відбір суддів Верховного суду транслювався по телебаченню. З'ясувалося, що лише незначна частина кандидатів була здатна подолати письмовий тест, тому результати відбору виявилися невтішними і заповнити всі вакантні позиції не вдалося. Тож наступним кроком стало реформування Академії суддів. Були розроблені нові курси, як-от управління справами в суді. Як Національна рада, так і Академія суддів сконцентрувалися на створенні нової системи підготовки суддівського корпусу з урахуванням вимог професійності та ефективності.

Вже на ранній стадії до реформи були долучені організації громадянського суспільства та професійні асоціації юристів, які утворили Спеціальну комісію з всеохоплюючого реформування системи правосуддя. Остання отримала шестимісячний мандат на розробку загального бачення сектору правосуддя, механізмів міжінституційної координації та практичних рекомендацій щодо модернізації системи правосуддя.

На цій стадії функції правової допомоги були покладені на Міністерство юстиції, що надавало відповідні послуги в двох форматах: публічного захисту в кримінальних справах та консультування в цивільних справах. Мінюст отримав матеріальну допомогу від Світового банку, спрямовану на підвищення якості послуг та їх технічне забезпечення. Була створена система центрів досудового врегулювання спорів.

47 ICTJ. Peru. <https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/peru>.

Для цивільних справ ця процедура стала обов'язковою⁴⁸.

Ці першочергові заходи дозволили розв'язати найнагальніші проблеми з якістю судової системи та забезпеченням доступу до правосуддя. В 2010 за підтримки Світового банку стартувала друга стадія реформи, спрямована на подолання корупції та покращення технічного оснащення судів, а також на подальше підвищення організаційної спроможності судової системи. Нова програма включає чотири компоненти:

- 1) Компонент покращення послуг до суду, що передбачає розробку нових процедур та покращення планування;
- 2) Компонент покращення управління людськими ресурсами, що передбачає навчання суддівського персоналу новим «інституційним цінностям», в тому числі, міжособистісним якостям;
- 3) Компонент прозорості, що включає в себе розробку антикорупційної стратегії;
- 4) Компонент управління проектами, що включає посилення процедур закупівель, фінансового менеджменту та оцінки потреб⁴⁹.

З недавнього перуанського досвіду інтерес становить проєкт ПРООН з доступу жінок, які зазнали гендерного або домашнього насильства, до правосуддя під час пандемії COVID-19. У рамках цього проєкту передбачається створення нових координаційних механізмів для державних інституцій, які забезпечують швидке реагування на скарги жертв. Цього передбачається досягти через створення механізмів повідомлення про порушення телефоном та онлайн і навчання операторів відповідних структур користуванню цими механізмами⁵⁰.

3.2. ДЕРЖАВИ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ

Держави колишньої Югославії розглядаються в цьому дослідженні як випадок реформування судової системи та системи правової допомоги під час та після збройного конфлікту змішаного характеру, що містив ознаки як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Будуть розглянуті приклади Боснії і Герцеговини та Хорватії. Характерною особливістю правосуддя перехідного періоду в цих країнах стала діяльність Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, що був заснований у 1993 році та дуже сильно вплинув на формування концепції правосуддя перехідного періоду. Його впровадження в зазначених країнах розпочалося під впливом Трибуналу, і першим завданням судів стало застосування практики Трибуналу для розгляду кримінальних справ щодо воєнних злочинів. Відповідно, розвиток інституційної спроможності здійснювався для цієї мети. У подальшому він став більш всеохоплюючим, аж до реформування судових інституцій з метою вступу до Європейського Союзу.

48 World Bank. Project Appraisal Document on a Proposed Loan in the Amount of US\$12 Million to the Republic of Peru for a Justice Services Improvement Project. 2004. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/441321468758346724/pdf/278610PE.pdf>.

49 World Bank. Project Information Document. Report No.: AB4987. 2010. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/974851468293400400/pdf/Project0Inform1ppraisal0Stage093010.pdf>.

50 UNDP Peru. Women's Access to Justice in a Time of Pandemic. 2020. https://www.pe.undp.org/content/peru/es/home/presscenter/articles/2020/women_s-access-to-justice-in-a-time-of-pandemic.html.

Боснія і Герцеговина. В перші роки після Дейтонських угод, що завершили війну в Боснії і Герцеговині (далі іноді: БіГ), республіка характеризувалася вкрай слабкими державними інституціями, відсутністю верховенства права, нескінченними порушеннями прав людини. В 1998 році було встановлено посаду Верховного представника щодо Боснії і Герцеговини, який представляв одночасно держави-гаранти угод та Європейський Союз.

Представник мав право організувати спільні засідання органів влади, а в разі відсутності згоди — виносити тимчасові рішення, що підлягали виконанню органами влади. Лише призначення Представника дозволило розпочати процес реформування всіх державних органів, зокрема судової системи⁵¹.

У липні 1999 р. Верховний представник затвердив Всеохоплюючу стратегію судової реформи для Боснії і Герцеговини. Вона передбачала, фактично, створення судової системи «з нуля», утворення верховного суду, палати з прав людини, центру підготовки суддів. Також передбачалася уніфікація складної системи кантональних судів з різними юрисдикціями. Стратегія також мала на меті створення системи правової допомоги та заходи з популяризації правосуддя серед населення⁵². В 2003 р. офіс Верховного представника запровадив нове уніфіковане кримінально-процесуальне та цивільно-процесуальне законодавство. В 2004 р. було створено Вищу судову та прокурорську раду, яка стала незалежним органом, що призначає суддів і прокурорів, просуває їх по службі та здійснює дисциплінарний нагляд⁵³.

У 2003 р. резолюцією Ради Безпеки ООН 1503 була затверджена Стратегія МТКЮ із завершення розслідувань. У ній відзначалася, що «укріплення національних судових систем має величезне значення для забезпечення законності в цілому і, в тому числі, для здійснення стратегій завершення роботи МТКЮ»⁵⁴.

Суди БіГ мали розглядати три категорії справ щодо міжнародних злочинів:

- 1) справи, що виникли в БіГ, були передані до МКТЮ, розглянуті ним та повернуті до БіГ (так звані справи «Правил руху» (Rules of the Road чи RoR);
- 2) справи, що виникли в БіГ, але ніколи не розглядалися МКТЮ;
- 3) справи, передані до МКТЮ, проте не розглянуті ним (так звані справи 11 bis). Ці справи розглядалися залежно від категорії судами кантонів чи Палатою з військових злочинів у Суді Боснії і Герцеговини. Однак, внаслідок національних та конфесіональних розбіжностей, низької підготовки суддів та малої інституційної спроможності, кантональні суди виявилися неготовими до виконання цього завдання.

У 2006 році Суд Боснії і Герцеговини в ініціативному порядку розпочав роботу з навчання юристів міжнародному гуманітарному праву та кримінальному процесу щодо міжнародних злочинів з метою покращити якість захисту в кантональних судах⁵⁵. Одночасно до процесу підвищення спроможності місцевих судів підключилися європейські донори.

51 Moratti M., Sabic-El-Rayess A. Transitional Justice and DDR: The Case of Bosnia and Herzegovina. 2009. <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-Bosnia-CaseStudy-2009-English.pdf>. P. 18.

52 Comprehensive Judicial Reform Strategy for Bosnia and Herzegovina, 1999. https://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/OHR_JudicialReform.pdf.

53 International Monetary Fund. Reforming the Judiciary: Learning from the Experience of Central, Eastern, and Southeastern Europe, 2017. <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/REO/EUR/2017/November/eur-reo-chapter-2.ashx>.

54 Резолюція 1503 (2003), прийнята Советом Безопасности на его 4817-м заседании 28 августа 2003 года. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b80#Text.

55 Barria L.A., Roper S.D. Judicial Capacity Building in Bosnia and Herzegovina: Understanding Legal Reform Beyond the Completion Strategy of the ICTY. Human Rights Review. 2009. No. 9. P. 317-330. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.454.6252&rep=rep1&type=pdf>.

За підтримки Європейської Комісії, Норвезької асоціації адвокатів та Уряду Нідерландів було організовано семінари та тренінги для суддів та юристів, а також навчальні візити до МКТЮ та Міжнародного кримінального суду⁵⁶.

Слід зауважити, що окрім навчання суди БіГ потребували допомоги у впровадженні елементарних основ управління та забезпечення. Наприклад, між 2004 та 2009 роками за підтримки USAID був реалізований проєкт із реформування судового сектору. Він включав впровадження єдиної системи нумерації справ, впровадження основ судового менеджменту, забезпечення доступності судів. На другому етапі було впроваджено систему управління документами, контроль над передачею справ до апеляційних судів, організовано аудіозапис засідань та здійснювалися зусилля з підвищення обізнаності громадян про право звернення до суду⁵⁷. В 2006 році в рамках проєкту з підтримки судової реформи Канада надала окремим судам БіГ комп'ютери та мережеве обладнання⁵⁸.

У 2008 році Міністерство юстиції БіГ затвердило Стратегію реформування сектору правосуддя на 2008–2012 роки. Нею передбачалися заходи з укріплення незалежності судової системи та підвищення її ефективності через навчання суддів та іншого персоналу, скорочення кількості нерозглянутих справ, створення системи правової допомоги в кримінальних і цивільних справах, впровадження альтернативних способів вирішення цивільних спорів. У Стратегії можна виділити:

- 1) ремонт та модернізацію приміщень судів;
- 2) забезпечення їх комп'ютерною технікою;
- 3) підготовку управлінського персоналу для судів;
- 4) оцінку потреб у збільшенні суддівського корпусу;
- 5) розробку законодавства щодо адміністрування судів;
- 6) запровадження системи стажувань у судах;
- 7) гармонізацію діловодства та статистики;
- 8) розробку навчальних програм для фахівців і фахівчинь, що надають правову допомогу⁵⁹.

В досягненні завдань Стратегії БіГ майже повністю покладалася на міжнародну допомогу. Так, проєкт зі створення системи правової допомоги реалізовувався за допомогою Програми розвитку ООН (ПРООН) між 2009 та 2013 роками. Розробка законопроєкту про безоплатну правову допомогу тривала з 2008 року, однак ухвалений він був лише в листопаді 2016 року⁶⁰. Законодавство про правову допомогу ухвалювалося також на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць (наприклад, у Республіці Сербській — в 2008 році, в окремих кантонах — між 2007 та 2014 роками)⁶¹.

56 Chehtman A. Developing Bosnia and Herzegovina's Capacity to Process War Crimes Cases: Critical Notes on a 'Success Story'. *Journal of International Criminal Justice*. 2011. No. 9. P. 547-570. <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/9/3/547/810047?redirectedFrom=PDF>.

57 USAID Bosnia-Herzegovina. Judicial Sector Development Project Final Report. 2009. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdacq989.pdf.

58 International Criminal Law Capacity-Development Projects – Balkans (Former Yugoslavia). <https://en.ru.is/media/domac/DOMAC2--Annex-Capacity-Development--AC-RM.pdf>.

59 Bosnia and Herzegovina Justice Sector Reform Strategy 2008-2012. <https://issat.dcaf.ch/content/download/2249/19520/file/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Justice%20Sector%20Reform%20Strategy.pdf>.

60 Amnesty International. Bosnia and Herzegovina. Submission to the United Nations Human Rights Committee. 119th Session, 6-29 March 2017. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/BIH/INT_CCPR_CSS_BIH_26403_E.docx.

61 Association of Democratic Initiatives Sarajevo. Access to Justice: Provision of Information, Advice and Free legal Aid in Bosnia and Herzegovina, 2016. <http://adi.org.ba/wp-content/uploads/2016/06/Finalna-ENG-verzija-18.11.2016.pdf>.

Між тим, ПРООН здійснила такі заходи з підтримки створення системи правової допомоги:

- 1) систематизація інформації про державних та недержавних надавачів правової допомоги;
- 2) ремонт приміщень, в яких надавалася правова допомога;
- 3) навчання фахівців і фахівчинь, що надають правову допомогу (шляхом організації кількадечних тренінгів з найбільш актуальних питань, зокрема щодо допомоги особам, які зазнали гендерного насильства);
- 4) створення електронної бази даних для системи правової допомоги⁶².

У 2014 році було ухвалено нову Стратегію реформування судової системи до 2018 року. Серед заходів, що стосуються спроможності судів та системи правової допомоги в ній, можна виділити:

- 1) упорядкування системи оплати праці суддів;
- 2) збільшення суддівського корпусу;
- 3) зменшення навантаження на суди шляхом передачі окремих несудових функцій іншим органам;
- 4) аналіз потреб з реконструкції приміщень судів;
- 5) створення єдиної судової інформаційної системи;
- 6) забезпечення судів аудіо- та відеообладнанням;
- 7) розробка просунутих систем модульного навчання суддівського персоналу;
- 8) забезпечення публікації інформації про судові справи та судових рішень на спеціальному веб-порталі;
- 9) підготовку персоналу, що надає безоплатну правову допомогу;
- 10) забезпечення доступності судів для вразливих та маргіналізованих груп⁶³.

БіГ вдалося досягти помітних успіхів у посиленні спроможності судової системи в кримінальних і цивільних справах, не пов'язаних зі збройним конфліктом, проте її слабким місцем залишалося ігнорування цивільних позовів у кримінальних справах, що стосуються конфлікту. Звернення з такими позовами практично завжди виявлялося марним через застосування судами до таких справ строків давності як до звичайних цивільних справ, а також через деякі додаткові обмеження, наприклад через вимогу про сплату високих судових зборів. Згідно зі звітом міжнародної неурядової організації TRIAL International від 2018 року, такі обмеження знизили саму можливість компенсацій шкоди від міжнародних злочинів, скоєних під час конфлікту. В звіті відзначається необхідність у розробці спеціального підходу до справ про цивільні позови в кримінальних справах щодо злочинів, які були вчинені під час конфлікту, що виключив би застосування строків давності та надмірних судових зборів, а також потреба в розробці загальнонаціональної програми компенсацій⁶⁴.

62 UNDP. Access to Justice –Facing the Past and Building the Confidence for the Future The Final Report 01 July 2009 to 31 March 2013. <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/BIH/Final%20Report%20Access%20to%20Justice%20Jun2013.pdf>.

63 Bosnia and Herzegovina Justice Reform Strategy 2014-2018. http://www.mpr.gov.ba/organizacija_nadleznosti/planiranja_koordinacija/strateska_planiranja/strategija/13%204%20SRSP%20u%20BiH%20-%20EJ.pdf.

64 Trial International. Seeking Justice for Wartime Crimes in Bosnia and Herzegovina https://law.yale.edu/sites/default/files/area/clinic/document/lowenstein_general-allegation.pdf.

Хорватія характеризувалася міцнішими державними інститутами, ніж БіГ, однак у перші роки незалежності в ній не існувало незалежного суду. Виконавча влада, із посиланням на міркування безпеки, фактично монополізувала керівництво всіма сферами державного життя на час збройного конфлікту і до 2000 року. Суддівство лишалося неефективним, корумпованим і політизованим⁶⁵.

Ставлення судової влади до справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, добре ілюструється заявою тодішнього голови Верховного Суду Хорватії Мілана Вуковіча: «Хорвати не могли вчиняти воєнних злочинів, оскільки хорватський народ був жертвою агресії та вів справедливую війну»⁶⁶.

Ситуація в політичній системі Хорватії почала змінюватися зі зміною уряду в 2000 році та тиском громадянського суспільства, пов'язаним з перспективою вступу до ЄС. В 2001 році було підписано Угоду про асоціацію з ЄС, яка стала поштовхом для судової реформи. При цьому, завдання Хорватії з розгляду справ щодо воєнних злочинів виявилось значно легшим, порівняно з БіГ, з наступних причин:

- 1) в Хорватії вже існувала розвинена система судів;
- 2) МКТЮ розглянув порівняно невелику кількість справ щодо Хорватії (всього 23 справи, в яких 14 вироків було винесено проти сербів і лише 5 проти хорватів);
- 3) МКТЮ передав на розгляд до хорватських судів лише одну справу⁶⁷;
- 4) держава і суспільство Хорватії значно більш монолітні. Через це реформування судової системи Хорватії не диктувалося потребою у виконанні стратегії з завершення розслідувань МКТЮ, і хорватській уряд був значно більш вільним у своїх діях.

Важливим кроком на шляху до розслідування воєнних злочинів стало створення в 2003 році палат з воєнних злочинів у чотирьох судах міст, найближчих до колишньої зони бойових дій (Осієка, Рієка, Спліт та Загреб). Це дозволило наблизити суди до потенційних жертв, однак у перші роки фактично нічого не було зроблено для підвищення спроможності судів з розгляду відповідних справ. Зокрема, були відсутні спеціальне обладнання та приміщення для допиту жертв і свідків.

У 2005 році було ухвалено першу Стратегію з реформування системи правосуддя та відповідний План дій (доповнені в 2008 році). Стратегією та Планом передбачалася робота за такими напрямками:

- 1) незалежність правосуддя;
- 2) безсторонність правосуддя;
- 3) професіоналізм та експертиза правосуддя;
- 4) ефективність правосуддя;
- 5) безоплатна правова допомога;
- 6) провадження у справах про воєнні злочини.

Зокрема, для підвищення професіоналізму суддів було запроваджено систему пожиттєвого навчання як в Академії суддів, так і на різноманітних семінарах, тренінгах та інших коротких навчальних закладах.

65 International Monetary Fund. Reforming the Judiciary: Learning from the Experience of Central, Eastern, and Southeastern Europe, 2017. Id. 62.

66 Цит. за: Uzelac A. Role and Status of Judges in Croatia. <http://www.alanuzelac.from.hr/pubs/A01Role%20and%20Status.pdf>.

67 ICTJ. Croatia: Selected Developments in Transitional Justice. 2006. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Croatia-Developments-2006-English_0.pdf.

Задля підвищення ефективності правосуддя були здійснені заходи зі зменшення навантаження на суди шляхом передачі несудових функцій іншим органам та пришвидшення роботи через діджиталізацію, а також через законодавчі зміни, що скоротили тривалість проваджень. Що стосується проваджень у справах про воєнні злочини, підкреслювалася необхідність їх розгляду відповідно до європейських стандартів. Відзначалася важливість надання захисту свідкам, підвищення якості захисту та ефективності виконання рішень, ухвалених *in absentia*⁶⁸.

У межах стратегії Хорватія отримувала міжнародну допомогу, яку можна віднести до такої, що посилює спроможність судів. В 2004-2005 роках за підтримки ЄС було організовано навчальні візити для студентів Академії суддів до Берліну та Лісабону. Була отримана і деяка технічна допомога, наприклад США надали обладнання, що змінює голос свідка, для використання у справах про воєнні злочини⁶⁹.

У 2008 році відбулися рішучі зміни в питанні безоплатної правової допомоги. Було ухвалено відповідний закон, за яким безоплатну первинну і вторинну правову допомогу міг отримати будь-який громадянин Хорватії. Розпочалося створення системи офісів безоплатної правової допомоги⁷⁰. В тому ж році за підтримки ПРООН було створено чотири офіси з підтримки свідків (в 2011 році відкрито ще три). Такі офіси були призначені для психологічної підтримки та правової допомоги при підготовці до судових процесів⁷¹.

Дані заходи вплинули на підвищення ефективності кримінальних проваджень у справах, які стосувалися збройного конфлікту, однак не гарантували ним безсторонності. Законодавство Хорватії формально було безстороннім, а до кримінального права були включені деякі доктрини, розроблені МКТЮ, наприклад, доктрина командної відповідальності. Однак фактично, за інформацією організації «Міжнародна амністія», в період між 2006 та 2010 роками 76% обвинувачуваних вироки у справах про події 1991–1995 років були ухвалені проти хорватських сербів, причому майже половина (44%) таких справ були розглянуті *in absentia*. Якість таких проваджень була низькою, що означало, наприклад, відсутність у деяких провадженнях адвоката. Наслідком цього стало не тільки відчуття заангажованості проти сербів, але й можлива безкарність щодо хорватів, які могли чинити воєнні злочини, а також відсутність відшкодування для сербських жертв⁷².

Дещо більш оптимістично виглядали висновки Європейської Комісії 2010 року. Остання дійшла висновку про рух до більш справедливого балансу і про притягнення більшої кількості хорватських правопорушників до відповідальності. Підкреслювалася важливість зусиль із захисту свідків. Проте в тій же доповіді відзначалося, що «безкарність за воєнні злочини залишається проблемою, особливо там, де жертвами ставали етнічні серби або можливими правопорушниками виступали члени хорватських сил безпеки»⁷³.

68 Ministry of Justice of Croatia. Action Plan of the Judicial Reform Strategy. 2008. <https://rm.coe.int/government-of-the-republic-of-croatia-ministry-of-justice-action-plan-/168078f1d7>.

69 International Criminal Law Capacity-Development Projects – Balkans. Id. 67.

70 Free Legal Aid Act, Official Gazette (143/2013). <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/free-legal-aid-act-official-gazette-143/2013>.

71 Justice Initiative. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. <https://www.justiceinitiative.org/uploads/68077a78-c712-40d9-9b8d-b1512efb7e50/options-for-justice-annex-4-europe-20180918.pdf>.

72 Amnesty International. Behind the Wall of Silence: Prosecution of War Crimes in Croatia. https://www.amnesty.eu/wp-content/uploads/2018/10/Croatia_BehindWallofSilence.pdf.

73 European Commission. Croatia 2010 Progress Report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/hr_rapport_2010_en.pdf.

Ситуація покращилася в лютому 2011 року, коли було ухвалено нову стратегію по боротьбі з безкарністю. Стратегія пропонувала визначати пріоритетні справи на національному та регіональному рівнях та призначати спеціальні команди слідчих в особливо чутливих справах. Нею ж було дозволено використання даних, зібраних МКТЮ, у хорватських судах. Склад палат з воєнних злочинів був збільшений. Було розпочато процес судового перегляду по вироках, ухвалених *in absentia*⁷⁴. Це дозволило Європейській Комісії зробити схвальні висновки щодо членства Хорватії в ЄС, однак навіть в остаточній моніторинговій доповіді, ухваленій безпосередньо перед вступом, підкреслювалася необхідність в інтенсифікації зусиль по боротьбі з безкарністю⁷⁵.

Інша проблема, що не була вчасно розв'язана Хорватією, пов'язана з компенсацією жертвам злочинів. Частково це пояснюється тим, що багатьом категоріям осіб, особливо колишнім комбатантам, компенсації сплачувалися ще в 1990-х роках в позасудовому порядку. Однак це також означало виключення інших категорій осіб з компенсаторних схем, що почасти мало дискримінаційний характер для сербських жертв, а також особливо сильно відбилася на жертвах гендерного насильства. Так, Уповноважений з прав людини Ради Європи, за результатами візиту в Хорватію в 2010 році відзначав, що «національні органи влади ... Хорватії, досі не змогли створити ефективного механізму, що гарантував би репарації жертвам пов'язаних з війною злочинів та їхнім сім'ям»⁷⁶. У доповіді «Міжнародної амністії» за той самий рік відзначається, що хорватські суди не тільки, як правило, відмовляють жертвам злочинів у компенсаціях, але й вимагають покривати значні процесуальні видатки. Для обґрунтування суди зазвичай посилалися на вичерпання строків давності, що застосовувалися так само, як і в звичайних цивільних справах⁷⁷. Про зміну ситуації можна говорити лише з 2015 року, коли було ухвалено закон про компенсації жертвам статевих злочинів, однак така компенсація надається в адміністративному, а не в судовому порядку⁷⁸.

74 European Commission. Croatia 2011 Progress Report.
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2011/package/hr_rapport_2011_en.pdf.

75 Comprehensive Monitoring Report on Croatia 2012.
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/hr_analytical_2012_en.pdf.

76 Report by the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his visit to Croatia from 6 to 9 April 2010.
<https://rm.coe.int/16806db73b>.

77 Amnesty International. Behind the Wall of Silence: Prosecution of War Crimes in Croatia. Id. 81.

78 Library of Congress. Croatia: Legislation Gives Benefits to War-Time Rape Victims.
<https://www.loc.gov/law/foreign-news/article/croatia-legislation-gives-benefits-to-war-time-rape-victims>.

IV. ПОТОЧНИЙ СТАН СПРАВ
ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОСУДДЯ
ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Можна говорити про поступове формування в Україні законодавства щодо правосуддя перехідного періоду. Щонайменше окремі законодавчі акти, які мають значення для цієї сфери, ухвалюють в Україні з 2014 року. Водночас триває системна робота з розробки цілісної концепції правосуддя перехідного періоду та закону про правосуддя перехідного періоду.

4.1. ЧИННЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Серед чинного законодавства України, що матиме вплив на формування та реалізацію правосуддя перехідного періоду, слід виділити:

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години»⁷⁹, яким було запроваджено інститут превентивного затримання осіб, підозрюваних в терористичній діяльності;
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану, або у районі проведення антитерористичної операції»⁸⁰, яким прокурорам було надано право здійснювати деякі функції слідчого судді, в разі неможливості виконання слідчим суддею таких функцій в районі проведення антитерористичної операції;
3. Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»⁸¹, яким були встановлені особливості визначення підслідності та територіальної підсудності в районі АТО, особливий порядок виклику до суду та повідомлення про судові рішення, встановлено, що ухилення підозрюваного від явки до суду в районі АТО є підставою для застосування спеціального порядку досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*);
4. Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції»⁸², яким було визначено особливості деяких цивільно-правових операцій в зоні АТО, зокрема щодо особливостей державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, дії документів дозвільного характеру, особливостей переміщення навчальних закладів, скасування деяких видів обов'язкових платежів (плати за користування земельними ділянками державної форми власності, пені за несвоєчасне внесення комунальних платежів та ін.), заходів щодо забезпечення деяких прав, наприклад спадкування, освіти, особливостей оформлення документів тощо;

79 Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години. Закон України від 12.08.2014 № 1630-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-18#Text>.

80 Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану, або у районі проведення антитерористичної операції. Закон України від 12.08.2014 № 1631-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text>.

81 Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. Закон України від 12.08.2014 № 1632-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>.

82 Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції. Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>.

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції»⁸³, яким було внесено зміни в законодавство щодо здійснення досудового розслідування та судового провадження *in absentia*;
6. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації»⁸⁴, яким врегульовано порядок діяльності військово-цивільних адміністрацій як тимчасових органів державної влади в зоні АТО.

4.2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Робота з напрацювання спеціального законодавства ведеться експертною спільнотою, зокнайменше з 2017 року, коли було представлено фундаментальну працю українських фахівців «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні»⁸⁵ та проведено конференцію «Постконфліктне правосуддя в Україні»⁸⁶.

Значні зусилля з просування концепції правосуддя перехідного періоду веде Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). Серед іншого, нею, спільно з партнерськими неурядовими організаціями, Офісом Омбудсмана, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (МінТОТ) та деякими депутатами було розроблено проект закону «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту». Цим проектом було запропоновано чотири стратегічні напрями перехідного правосуддя в Україні:

- 1) притягнення винних до відповідальності;
- 2) відшкодування шкоди жертвам;
- 3) право на правду;
- 4) гарантії неповторення через інституційні реформи⁸⁷.

Крім того, в експертному середовищі та серед державних службовців поширюється запропонована УГСПЛ дорожня карта правосуддя перехідного періоду для України⁸⁸.

МінТОТ 11 січня 2021 р. представило свій проект закону «Про засади державної політики перехідного періоду» та закликала неурядові організації й експертну спільноту надати до нього коментарі⁸⁹.

83 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції від 15.01.2015 № 119-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-19#Text>.

84 Про військово-цивільні адміністрації. Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>.

85 Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Tekst-monohrafiji-perehidne-pravosuddya.pdf>.

86 УГСПЛ. Пост-конфлікте правосуддя: практикум для українських юристів. <https://helsinki.org.ua/articles/post-konflikte-pravosuddya-praktykum-dlya-ukrajinskyh-yurystiv>.

87 УГСПЛ. Презентація законопроекту «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту». <https://helsinki.org.ua/articles/prezentatsiya-zakonoproektu-pro-zasady-derzhavnoji-polityky-zahystu-prav-lyudyny-v-umovah-podolannya-naslidkiv-zbrojnoho-konfliktu>.

88 УГСПЛ розробила дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-rozrobila-dorozhniu-kartu-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-dlia-ukrains-koho-suspil-stva-v-umovah-zbrojnoho-konfliktu/?fbclid=IwAR0574wa3PzPq_vgL6lesjU5ZPNjtM_ZupxQwicKmJQbE0wK2YJaCsyl_I.

89 Мінреінтеграції оприлюднило текст законопроекту «Про державну політику перехідного періоду». <https://armyinform.com.ua/2021/01/minreintegraciyi-oprylyudnylo-tekst-zakonoprojektu-pro-derzhavnu-polityku-perehidnogo-periodu>.

В червні 2021 р. було представлено другу редакцію цього проєкту закону, розроблену з урахуванням наданих експертами та громадськістю коментарів⁹⁰. Проєкт було передано на розгляд Венеціанській комісії⁹¹. 9 серпня 2021 р. він був поданий до Верховної Ради України⁹².

Серед іншого, в поданому проєкті визначається поняття, часові та просторові межі перехідного періоду, окреслюються завдання та принципи застосування в Україні перехідної юстиції⁹³. Серед визначених МінТОТ засад державної політики перехідного періоду для цілей цього дослідження можна виділити:

- 1) верховенство права та повагу до людської гідності;
- 2) дотримання норм міжнародного права;
- 3) забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- 4) захист осіб, постраждалих внаслідок конфлікту, відшкодування завданої їм майнової та моральної (немайнової) шкоди;
- 5) рівність перед законом, гендерна рівність, недискримінація, позитивні дії;
- 6) непорушність та забезпечення права власності;
- 7) невідворотність покарання за найсерйозніші злочини.

Проєктом пропонується встановити список злочинів, щодо яких не передбачається застосування амністії, зокрема це злочини, що потрапляють під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, катування, тяжкі й особливо тяжкі злочини проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Пропонується створити інститут конвалідації, тобто визнання чинності правочинів, вчинених на непідконтрольній території, порядок якої має бути встановлений спеціальним законом. Визначається порядок відновлення правосуддя на «деокупованих територіях». Можна припускати, що саме цей проєкт закону і стане концептуальною основою перехідного правосуддя в Україні. Його слід розглядати як фундаментальний закон, який послугує основою для розробки інших законів та підзаконних актів.

Серед інших заходів варто відзначити анонсовану МінТОТ та Генеральною прокуратурою України (станом на 2 жовтня 2020 р.) ініціативу зі створення Центру документування порушень прав людини, який візьме на себе документацію політичних і релігійних переслідувань, статевого злочинів, катувань, викрадень, порушень майнових прав, обстрілів цивільної інфраструктури так, аби жертви могли претендувати на компенсації⁹⁴. Станом на 10 серпня 2021 р. на сайті МінТОТ наявна інформація про існування такого центру як державної установи⁹⁵. Також МінТОТ 12 квітня 2021 р. оголосило ініціативу зі створення реєстру порушень прав людини та реєстру збитків, що дозволить здійснювати відшкодування жертвам. Така система має будуватися з урахуванням інтересів жертв і збитків, забезпеченням їхнього психологічного добробуту та безпеки⁹⁶.

90 Проєкт Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду».
https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1_zakonoprojekt_pro_zasady_dppp.pdf.

91 Делегація Венеційської комісії у вересні відвідає Україну, щоб обговорити законопроєкт «Про засади державної політики перехідного періоду».
<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3293993-venecijska-komisia-vidvidae-ukrainu-dla-obgovorennja-zakonoprojektu-pro-perehidnij-period.html>.

92 Проєкт Закону про засади державної політики перехідного періоду № 5844 від 09.08.2021.
https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

93 В другій редакції проєкту закону використовується термін «перехідна юстиція», що може пояснюватися бажанням уникнути словосполучення «правосуддя перехідного періоду», яке подекуди розглядається як неконституційне.

94 Мінреінтеграції та Генпрокуратура спільно працюватимуть над створенням Центру документування фактів порушень прав людей.
<https://minre.gov.ua/news/minreintegracij-ta-genprokuratura-spilno-pracuyvatymut-nad-stvorennjam-centru-dokumentuvannya>.

95 <https://minre.gov.ua/page/du-centr-dokumentuvannya-porushen-prav-lyudej>.

96 Мінреінтеграції працює над створенням системи моніторингу і документування порушень прав людини та МГП на ТОТ.
<https://minre.gov.ua/news/minreintegracij-pracyuje-nad-stvorennjam-sistemy-monitoryngu-i-dokumentuvannya-porushen-prav>.

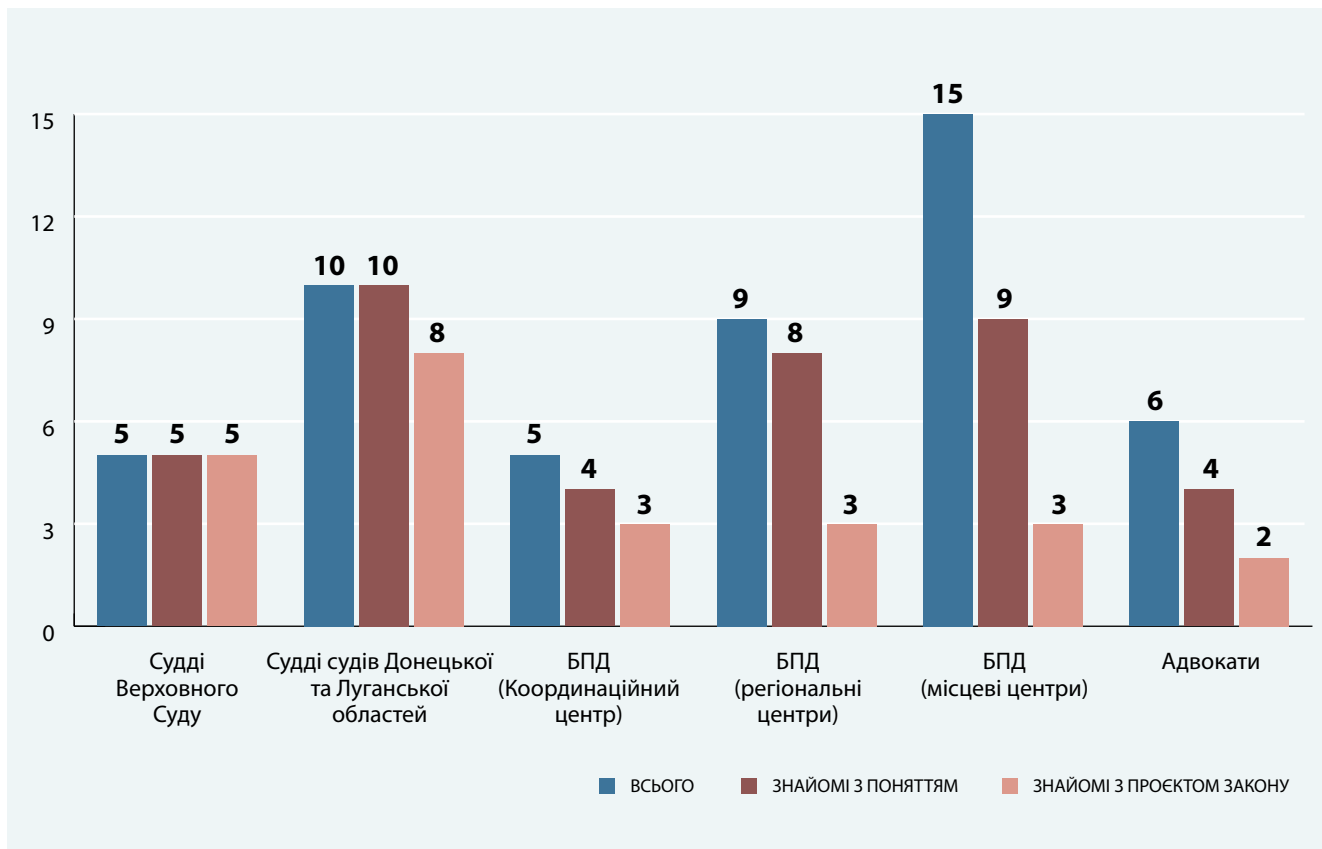
Незважаючи на активну роботу експертів і міністерства, опитування українських юридичних професіоналів встановило, що рівень їх обізнаності щодо самого поняття перехідного правосуддя обмежений. Якщо судді вищих інстанцій та керівництво системи БПД загалом знайомі з цим поняттям, то серед суддів місцевих судів, фахівців і фахівчинь місцевих центрів БПД й адвокатів і адвокаток знайомі з самим поняттям трохи більше половини, а його розуміння на рівні знайомства з відповідними законопроектами має лише незначна меншість. При цьому слід враховувати, що опитування проводилося серед суддів і правників, що проявляють високий інтерес у розвитку права і практики.

«МАЛО ХТО З СУДДІВ ВЗАГАЛІ ЗНАЙОМИЙ З ПИТАННЯМИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ».

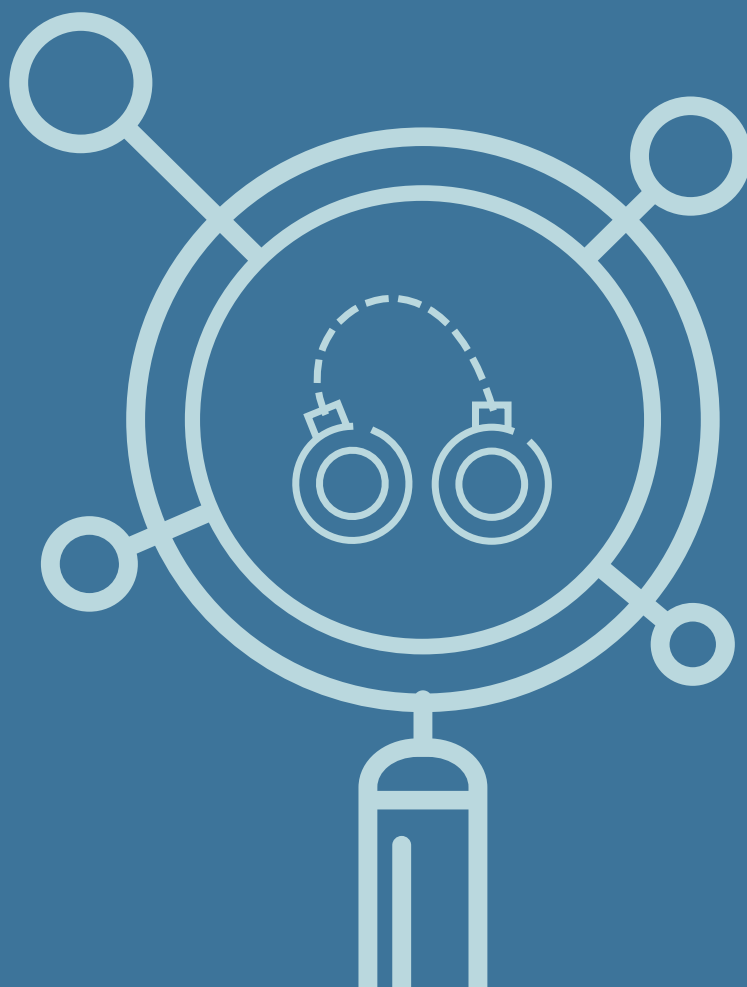
Суддя, Донецька область

Можна припускати, що загальний рівень обізнаності юридичних професіоналів з перехідним правосуддям нижчий, ніж відображено на *рисунку 1*.

Рис. 1. Рівень обізнаності юридичних професіоналів з поняттям перехідної юстиції

V. ПОТРЕБИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ
ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ
ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ
ПРИ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕНЬ

5.1. ПОТРЕБИ СТОСОВНО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Розслідування та засудження винних за такими злочинами має особливе значення, оскільки йдеться про міжнародні зобов'язання України, а також про виконання ключових завдань правосуддя перехідного періоду. Потреби судової системи щодо розгляду таких проваджень диктуються інтересами якості правосуддя, незалежності та безсторонності суду, а також безпеки та добробуту потерпілих і свідків. Прикметно, що практично всі опитані погодилися з необхідністю якоїсь форми міжнародної підтримки зусиль українських судів при здійсненні кримінального правосуддя у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, в перехідний період. Зокрема, навіть серед тих опитаних, що висловилися за здійснення такого правосуддя виключно зусиллями національних судів, більшість погодилися з тим, що їм знадобиться міжнародна експертна підтримка, однак така підтримка має надаватися в формі консультацій, без створення нових органів.

Рис. 2. Бажана модель кримінального правосуддя в перехідний період

«НАМ ДУЖЕ НЕ ВИСТАЧАЄ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ, ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКСПЕРТІВ, СУДДІВ».

Суддя, Луганська область

«НАЦІОНАЛЬНІ СУДИ ПОКИ НЕ ГОТОВІ ВИНОСИТИ РІШЕННЯ У ГУЧНИХ (СКЛАДНИХ) СПРАВАХ. ЗАСТОСУВАННЯ ЗМІШАНОЇ МОДЕЛІ ДОЗВОЛИТЬ ДОЛУЧИТИ МІЖНАРОДНИХ ЕКСПЕРТІВ, СУДДІВ, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА СПРЯТИМЕ ПІДВИЩЕННЮ ДОВІРИ ДО СУДІВ У СУСПІЛЬСТВА...ВАРТО ДОЛУЧАТИ ФАХІВЦІВ (СУДДІВ, ПРОКУРОРІВ), ЩО РОЗГЛЯДАЛИ СПРАВИ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ, У СВОЇХ КРАЇНАХ. ЇХ МОЖНА ЗАЛУЧАТИ НА РІК-ДВА-ТРИ, ПІСЛЯ ЧОГО ЇХНІ СПРАВИ МОЖНА ПЕРЕДАВАТИ НА РОЗГЛЯД НАЦІОНАЛЬНИМ СУДДЯМ. УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ СУДДІВ ПІДНІМЕ ДОВІРУ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ СУДДІВ».

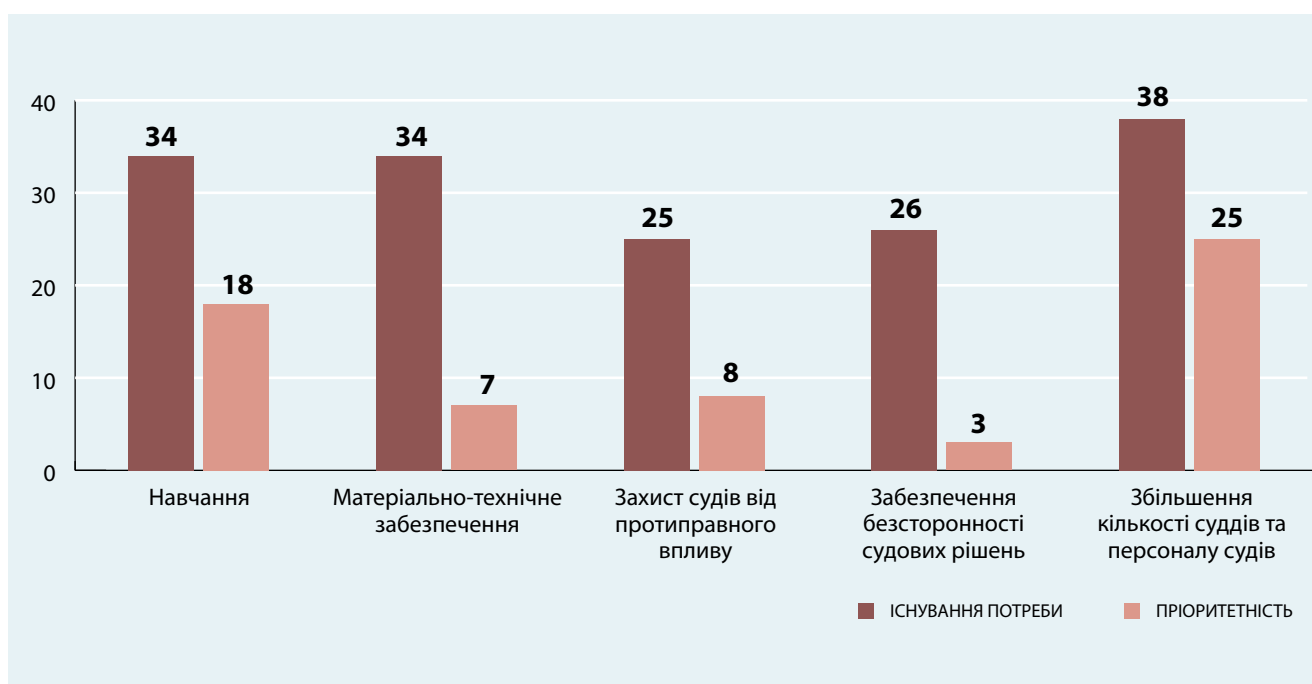
Суддя, Донецька область

«НЕ ТОМУ, ЩО ІНОЗЕМНІ СУДДІ КРАЩІ ЗА УКРАЇНСЬКИХ (МОЖЕ БУТИ І НАВПАКИ, БО ВОНИ НЕ ЗНАТИМУТЬ НАШОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ), АЛЕ ЇХНЯ УЧАСТЬ МОЖЕ НАДАТИ ТРИБУНАЛУ ВИГЛЯД БЕЗСТОРОННОСТІ».

Суддя Верховного Суду

Первинне визначення потреб судової системи для цілей цього дослідження здійснене на підставі доповідей про стан судової системи і захисту прав людини в Україні в цілому та в районах, що зачіпає збройний конфлікт (посилання на ці доповіді наводяться нижче). Після цього учасникам і учасницям опитування було запропоновано визначити, чи дійсно такі потреби існують, а також пріоритетність в їх задоволенні. Результати опитування наведені на *рисунку 3*.

Рис. 3. Потреби судів та їх пріоритетність

Потреба в навчанні. Для якості правосуддя першочергове значення має кваліфікація суддів. Кримінальний кодекс України (КК України) (Розділ XX) містить міжнародні злочини в значенні Римського статуту, зокрема склади таких злочинів як порушення законів та звичаїв війни, геноцид, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. 20 травня 2021 року Верховною Радою України ухвалено закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права»⁹⁷, яким до КК України вводиться поняття воєнних злочинів, що відповідає Римському статуту, а також уточнюються вже наявні в КК склади злочинів (наприклад, геноциду).

«МАЄМО НОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ. ДЛЯ БІЛЬШОСТІ СУДДІВ ЦЕ ЕКЗОТИКА. ВОНИ НАВЯРЯД ЧИ ЦИМ ЗАЙМАЛИСЯ РАНИШЕ. ЦЕ МОЖЕ БУТИ НЕПРОСТО НАВІТЬ ДЛЯ СУДДІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ. ...СЛІД НАВЧАТИ ПОНЯТТЮ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, СУДДЯМ СЛІД ДАВАТИ ПРАКТИКУ МКС, ТРИБУНАЛУ ПО ЮГОСЛАВІЇ, ПО РУАНДІ, ТАМ, ДЕ РОЗГЛЯДАЛИСЯ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ, АБИ ДАТИ ЇМ ОГЛЯД ТОГО, ЯКІ ІСНУЮТЬ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ТАКИХ ПИТАНЬ. ЧИМ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН ТА ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ. ...СЛІД ТАКОЖ НАВЧАТИ СУДДІВ ОСОБЛИВОСТЯМ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ В РЕЗОНАНСНИХ СПРАВАХ».

Суддя Верховного Суду

Водночас дослідження Єдиного державного реєстру судових рішень (reustr.court.gov.ua) показує повну відсутність вироків за статтями про злочини, що пов'язані зі збройним конфліктом, наприклад, щодо порушень законів і звичаїв війни (стаття 438 КК в редакції від 23 квітня 2021 р.). Відповідні злочини, як правило, засуджуються за загальнокримінальними статтями або за статтями про тероризм. Як приклад можна навести провадження про обстріл автобусної зупинки у м. Волноваха, вирок одному зі співучасників якого постановив Куйбишевський районний суд Запорізької області⁹⁸. Хоча це провадження містило всі ознаки саме воєнного злочину в розумінні Римського статуту, однак обвинуваченого було заочно засуджено за ст. 258 (терористичний акт) та 258-3 КК України (створення терористичної групи)⁹⁹.

«СУДДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ МАЮТЬ СИСТЕМНЕ РОЗУМІННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ТА ЗАСТОСОВУЮТЬ ЇЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ Є МЕНШ ПОШИРЕНОЮ. У ЦІЙ ПЛОЩИНІ НЕОБХІДНІ ДОДАТКОВІ НАВЧАННЯ СУДДІВ (МОЖЛИВО, НШСУ ЗА ДОПОМОГОЮ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ) ОСОБЛИВОСТЯМ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ, ВИВЧЕННЯ ПРАКТИКИ МКС ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ».

Суддя Верховного Суду

97 Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804.

98 Вирок у кримінальній справі № 324/1098/18 від 03.06.2021. <https://reustr.court.gov.ua/Review/97409885>.

99 Кримінальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20210423#Text>.

Будь-які керівні настанови, наприклад постанови Пленуму Верховного Суду щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, відсутні. Таким чином, в суддівського корпусу немає досвіду застосування норм про міжнародні злочини. Українські правники, як правило, отримують теоретичні знання з міжнародного гуманітарного права в рамках університетського курсу. Окремі семінари з цих питань проводить Національна школа суддів України¹⁰⁰. Існує потреба в навчанні суддів законодавству про міжнародні злочини, міжнародному гуманітарному праву, міжнародному кримінальному праву, особливостям кримінальних проваджень про міжнародні злочини.

«НЕОБХІДНІ ДЕЯКІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ. НАПРИКЛАД, В США Є ГАЙДЛАЙНИ ДЛЯ СУДДІВ ПО КОЖНОМУ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ЩО МІСТЯТЬ ВКАЗІВКИ ЩОДО ПИТАНЬ, ЯКІ МАЮТЬ БУТИ ВСТАНОВЛЕНІ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕННЯ. МОЖНА БУЛО Б РОЗРОБИТИ ПОДІБНІ «КАРТИ» ЩОДО НАЯВНОСТІ/ВІДСУТНОСТІ СКЛАДУ, ВИННОСТІ ТОЩО».

Суддя Верховного Суду

Крім того, існує потреба в навчанні суддів спеціальним знанням та навичкам з психології, спрямованим на підготовку до розгляду складних та емоційно виснажливих проваджень за злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом. Таке навчання має бути спрямоване на формування в суддів достатньої психологічної стійкості та здатності керувати розглядом такої категорії справ. Також це стосується питань взаємодії з потерпілими та свідками, що будуть розглянуті нижче.

«СУДДІ ЧАСТО БУДУТЬ РОЗГЛЯДАТИ ЖАХЛИВІ ЗЛОЧИНИ, І НЕОБХІДНО, АБИ ВОНИ ЗБЕРІГАЛИ ВІРНІСТЬ ПРИНЦИПАМ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ, БЕЗСТОРОННОСТІ ТОЩО. СЛІД ТРЕНУВАТИ ВІДПОВІДНІ НАВИЧКИ, В ТОМУ ЧИСЛІ ПСИХОЛОГІЧНІ».

Суддя Верховного Суду

Потреба в матеріально-технічному забезпеченні. В останні роки комплексні дослідження потреб судів у Донецькій та Луганській областях у матеріальному забезпеченні відсутні. Відповідне дослідження за підтримки ПРООН проведене ще в 2016 році¹⁰¹, проте наразі його висновки та рекомендації, очевидно, застаріли.

Більшість опитаних вказали, що в цілому матеріальне забезпечення судів задовільне. При цьому є окремі питання, відсутність уваги до яких призводить до зменшення доступності суду. Першочергову проблему становить брак витратних матеріалів, таких як папір, конверти, марки, фарба для принтерів тощо.

---

¹⁰⁰ Наприклад: Національна школа суддів України. Програма семінару для суддів щодо питань застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного кримінального права (МКП). <http://www.nsj.gov.ua/ua/judges/programi-pidgotovki-kiiv-2018/12-13-veresnya-2019-r-programa-seminaru-dlya-suddiv-shodo-pitan-zastosuvannya-norm-mijnarodnogo-gumanitarnogo-prava-mgp-ta-mijnarodnogo-kriminalnogo-prava-mkp>.

¹⁰¹ Центр громадських свобод. Правосуддя в екзилі. Ід. 5.

«МЕНІ ДОВОДИТЬСЯ РАЗ НА ТРИ ДНІ ЗАПРАВЛЯТИ ПРИНТЕР ЗА ВЛАСНІ КОШТИ».

Суддя, Донецька область

Відсутність таких матеріалів призводить до неможливості вчасно направляти повістки, видавати паперові копії судових рішень та здійснювати інші рутинні операції. Це призводить до порушення права громадян на доступ до суду і водночас ускладнює роботу працівників і працівниць суду, викликає накопичування нерозглянутих скарг.

Опитувані одногосно відзначили низький рівень заробітних плат і матеріального забезпечення співробітників суду, що призводить до падіння якості послуг правосуддя та скорочення кількості працівників суду.

«ПОТРІБНА ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ СУДДІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В ЗОНІ КОНФЛІКТУ. ОРГАНІЗАЦІЙНА, МАТЕРІАЛЬНА, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОМ, СТРАХУВАННЯ ЖИТЛА, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ РОДИНИ. ЦЕ ДОЗВОЛИТЬ ЗАПУСТИТИ СУДИ В РАЙОНАХ, ДЕ ЇХ БРАКУЄ».

Суддя Верховного Суду

Крім витратних матеріалів, окремі опитувані пропонували звернути увагу на інші матеріальні аспекти, наприклад на те, що суди недостатньо оснащені для забезпечення доступності для маломобільних груп населення та людей з інвалідністю. Деякі судді вказували на потребу в організації окремих входів та приміщень для підсудних, а також на потребу в деяких видах обладнання (наприклад, є повідомлення про недостатню якість обладнання для віддаленого доступу до суду та відсутність спеціального обладнання для приховання особистості). Питання про потребу в матеріальному забезпеченні потребує подальшого дослідження.

Потреба в захисті суддів від протиправного впливу. Вимога незалежності суду встановлюється статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ)¹⁰² та ст. 21 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України)¹⁰³. За ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» незалежність — це здійснення правосуддя незалежно від будь-якого незаконного впливу на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права¹⁰⁴. Водночас, за повідомленнями неурядових організацій, зробленими на підставі дослідження стану судочинства в Донецькій та Луганській областях, судді місцевих та апеляційних судів у цих регіонах відчувають тиск з боку органів влади, правопорушників¹⁰⁵ та громадськості¹⁰⁶, аж до погроз їм та їхнім рідним. Ці повідомлення підтвердили респонденти та респондентки під час інтерв'ю.

102 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

103 Кримінальний процесуальний кодекс України, 13.04.2012 № 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

104 Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

105 Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації: Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України 2016-2017 / За ред. Р. Куйбіди, М. Галабали. Київ, 2018. https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf.

106 Пантюхіна С., Гриценко Н. Дотримання права на доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб та жителів тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей: Моніторинговий звіт, 2020. <https://qrqo.page.link/i251i>

«УКРАЇНСЬКА СУДОВА СИСТЕМА ПІД ТОТАЛЬНИМ ТИСКОМ ...МАЄ БУТИ МЕХАНІЗМ РЕАГУВАННЯ. СЛІД ПОВІДОМЛЯТИ ПРО ВТРУЧАННЯ І [МАЄ БУТИ] РЕАКЦІЯ НА ВТРУЧАННЯ. НАВІТЬ КОЛИ Я, СУДДЯ ВСУ, ПОВІДОМЛЯВ ПРО ВТРУЧАННЯ, ЦЕ НЕ ВНОСИЛОСЯ ДО ЄРДР».

Суддя Верховного Суду

Можна припустити, що ця проблема тільки посилиться після початку розгляду проваджень про злочини, пов'язані із збройним конфліктом. Отже, існує потреба в забезпеченні суддів від такого тиску з метою посилити їхню незалежність.

Потреба в безсторонності. Вимога безсторонності (неупередженості) суду встановлюється Статтею 6 ЄКПЛ та ст. 21 КПК України. Між тим, існують повідомлення про упереджене ставлення до учасників бойових дій, що в одних випадках може призводити до поблажливості, а в інших — до надмірної суворості¹⁰⁷. З урахуванням цих повідомлень, а також міжнародного досвіду (див. випадок Хорватії вище), можна припускати, що проблема безсторонності та неупередженості суттєво посилиться після початку розгляду судами проваджень про злочини, що пов'язані зі збройним конфліктом.

«Я ДАВНО СЛІДКУЮ ЗА ЦІЄЮ ПРОБЛЕМОЮ І ДІЙШОВ ВИСНОВКУ, ЩО ВИМОГИ ПРАВА І БАЖАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ МОЖУТЬ ВІДРІЗНЯТИСЯ. В ГРОМАДСЬКОСТІ І В ОКРЕМОЇ ЛЮДИНИ СВОЄ БАЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО РОЗГЛЯДУ ТОГО ЧИ ІНШОГО ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ. В ЗАКОНУ – ІНШЕ. ПІДОЗРИ В УПЕРЕДЖЕНОСТІ БУЛИ, Є І БУДУТЬ, І ВРЕГУЛЮВАТИ ЦЕ ЗАКОНОМ ПОВНІСТЮ НЕМОЖЛИВО».

Фахівець Регіонального центру БПД

Під час інтерв'ювання як судді, так і фахівці та фахівчині БПД й адвокати і адвокатки, що працюють у Донецькій та Луганській областях, відзначили, що зазвичай не існує об'єктивних підстав підозрювати суддів в упередженості. Судові рішення ухвалюються на підставі закону. Водночас респонденти та респондентки майже одногосно заявили, що проблему безсторонності слід розглядати в світлі сприйняття рішень як безсторонніх громадськістю. Це є частиною ширшої проблеми довіри до судової системи.

«НЕОБХІДНО БІЛЬШЕ УВАГИ ПРИДІЛЯТИ ПОЗИТИВНОМУ ІМІДЖУ СУДІВ. РІШЕННЯ СУДУ НІХТО НЕ ЧИТАЄ КРИМ САМИХ СУДДІВ, ТОМУ ГРОМАДСЬКІСТЬ ЧАСТО НЕ РОЗУМІЄ МОТИВИВ РІШЕНЬ. ТОМУ УПЕРЕДЖЕННЯ ЩОДО СУДДІВ ЧАСТО ЗАЛЕЖИТЬ ВІД КУЛЬТУРИ КОНКРЕТНОЇ ОСОБИ. ТАКОЖ ВАЖЛИВА ПОВЕДІНКА СУДДІ, НАПРИКЛАД УНИКНЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ РОЗЦІНЕНІ ЯК ПОЛІТИЧНО ЗААНГАЖОВАНІ. ЦЕ ТАКОЖ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ СУДДІ, ВІКУ ТОЩО. ПОТРІБНІ РОЗ'ЯСНЕННЯ ДЛЯ СУДДІВ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТРЕНІНГИ ЩОДО РЕАГУВАННЯ НА ПРОВОКАЦІЇ ТОЩО».

Суддя, Донецька область

---

¹⁰⁷ Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Ід. 111.

Опитані зазначили, що проблему уявної упередженості суддів можна пом'якшити завдяки покращенню комунікацій між судами і громадськістю та навчанню психологічним навичкам поведінки в складних ситуаціях, що можуть виникнути під час процесу (наприклад, реагуванню на емоційні прояви сторін, реагуванню на провокативні дії тощо). Інший аспект проблеми, на який звертали увагу учасники й учасниці опитування — покращення розуміння суддями стандартів поведінки, наприклад щодо публічних висловлювань.

На думку деяких опитаних, проблему впливів на суд та підозр в упередженості можна вирішити також шляхом передачі всіх або деяких справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, на розгляд суддів інших областей.

«Я Б ПРОПОНУВАЛА, АБИ ЦІ СПРАВИ РОЗГЛЯДАЛИСЯ НЕ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ, А СУДАХ ІНШИХ РЕГІОНІВ ТАК, АБИ ВІДНОСНО СУДДІВ БУЛО МАКСИМАЛЬНО ЗМЕНШЕНО КРИТИКУ ЩОДО МОЖЛИВОЇ УПЕРЕДЖЕНОСТІ, НА ДУМКУ ДЕЯКИХ ОСІБ, (НАПРИКЛАД, РОЗГЛЯД СПРАВ У ТАКИХ МІСТАХ ЯК ЧЕРКАСИ, СУМИ, ПОЛТАВА) ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА. ТОДІ БУДЕ ВИКЛЮЧЕНО ПИТАННЯ ЩОДО БЕЗПІДСТАВНОГО ЗВИНУВАЧЕННЯ СУДДІВ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЩОДО НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ ЧЕРЕЗ НАЯВНІСТЬ НА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЙ РОДИЧІВ, МАЙНА, ПОЛІТИЧНІ МОТИВИ ТОЩО».

Суддя, Донецька область

Серед запропонованих форматів — розгляд всіх справ судами інших областей, розгляд апеляційних скарг апеляційними судами інших областей або формування змішаних колегій з суддів судів Донецької та Луганської та інших областей. Можливість застосування такого рішення має стати предметом подальшого дослідження.

Потреба в безпеці й добробуті потерпілих та свідків. За результатами досліджень ПРООН, проведених у 2017-2020 р., можна зробити висновок, що система правосуддя в Донецькій та Луганській областях працює «краще, ніж здається на сторонній погляд»¹⁰⁸. Однак при роботі зі свідками, а особливо з потерпілими від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, недостатньо поточних практик роботи судів. Існує нагальна потреба в гарантуванні їх безпеки і добробуту, зокрема психологічного, уникненні їх повторної віктимізації. Це має особливе значення при роботі з вразливими категоріями населення (соціально незахищеними особами, дітьми, людьми з інвалідністю, представниками етнічних меншин, представниками маргіналізованих груп)¹⁰⁹, а також з особами, які зазнали гендерного насильства¹¹⁰ та неповнолітніми.

108 Програма ООН із відновлення та розбудови миру. Безпека та правосуддя в Україні: Бачення громад у трьох областях 2019-2020. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Donbas/SnJ-ua-web-1.pdf>.

109 Див.: UNDP. Access to Justice: Practice Note, 2004. https://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/democratic-governance/dg-publications-for-website/access-to-justice-practice-note/Justice_PN_En.pdf

110 Див.: UN Women. Improving Women's Access to Justice During and After Conflict: Mapping UN Rule of Law Engagement. <https://www.undp.org/content/dam/undp/library/gender/gender%20and%20governance/ImprovingWomensAccessToJustice-UNDP-UNWomen-Mapping.pdf>.

«СЛІД БУТИ ДУЖЕ ДОСВІДЧЕНИМ СУДДЕЮ І ДОСВІДЧЕНИМ ПСИХОЛОГОМ, АБИ ТАК ПОСТАВИТИ ПИТАННЯ, ЩОБ ЛЮДИНА ВІДПОВІЛА, АЛЕ НЕ ПЕРЕЖИВАЛА З САМОГО ПОЧАТКУ. ОБОВ'ЯЗКОВА ТАКТИКА ДОПИТУ ТА ПСИХОЛОГІЯ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ЗЛОЧИНІВ».

Суддя Верховного Суду

В Україні діє закон «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹¹¹, однак відсутнє комплексне регулювання з цього питання (наприклад, керівні принципи) та значна практика. Водночас випадки тиску та погроз потерпілим і свідкам поширені в практиці, особливо щодо насильницьких злочинів та злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості¹¹². Опитані наголосили на недосконалості чинного законодавства, що не дозволяє ефективно використовувати техніки захисту свідків, як-от спеціальне обладнання для приховування особистості.

«ЯКЩО ЦЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ, ТО ДЛЯ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ І СВДІКІВ НЕОБХІДНІ ЗМІНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА. ...Є ПРОБЛЕМА З ІДЕНТИФІКАЦІЄЮ ОСОБИ, НАПРИКЛАД ПРИ ДОПИТІ СВДІКІВ. АДВОКАТ МАЄ ЗНАТИ ІДЕНТИЧНІСТЬ СВДІКА ДЛЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ, БО ІНАКШЕ МОЖЛИВІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ НА СВДІЧЕННЯ».

Адвокат, Донецька область

Більшість опитаних зауважила, що в Донецькій та Луганській областях не спостерігається ризиків з боку правопорушників щодо жертв і свідків злочинів, що суттєво перевищували б ризики в інших регіонах. Респонденти та респондентки не виключили, що такі ризики можуть підвищитись при розгляді резонансних справ, але на цей момент пріоритетним є забезпечення психологічного добробуту жертв злочинів.

«ЦІ ПИТАННЯ ІСНУЮТЬ І ЗАВЖДИ ІСНУВАЛИ, КОЛИ ЖЕРТВА ПЕРЕЖИВАЄ ВЕСЬ ПРОЦЕС ПОВТОРНО. Я БАЧУ ОДИН ВИХІД З СИТУАЦІЇ — ЦЕ НЕ ЛИШЕ НАВЧАННЯ СУДДІВ МЕТОДИЦІ ПРОЦЕСУ, АЛЕ ТАКОЖ ФАХОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ СУДДЯМ ВІД ПСИХОЛОГІВ, АБИ СУДДІ БУЛИ ОБІЗНАНІ З ПСИХОЛОГІЄЮ ПОТЕРПІЛОЇ СТОРОНИ, ЯК ЖЕРТВА СПРИЙМАЄ ВСІ ЦІ ПИТАННЯ, КОЛИ ВОНИ СТАВЛЯТЬСЯ В ПРИСУТНОСТІ СТОРОННІХ ОСІБ ЩОДО ЗЛОЧИНУ, ЯКИЙ ЖЕРТВА ВЖЕ ПЕРЕЖИЛА. ІНКОЛИ ДЕЯКІ СУДДІ НА ЦЕ НЕ ЗВЕРТАЮТЬ УВАГИ І СТАВЛЯТЬ ПИТАННЯ ОДНЕ ЗА ОДИМ В ПОРЯДКУ ЧЕРГОВОСТІ, НЕ ВДАЮЧИСЬ ДО ГЛИБИНИ ЗМІСТУ ЦИХ ПИТАНЬ, ТА НЕ РОЗУМІЮЧИ ЩО В ЦЕЙ ЧАС ВІДБУВАЄТЬСЯ В ДУМКАХ ПОТЕРПІЛОГО. В НАС БУЛИ ТАКІ ТРЕНІНГИ У ШКОЛІ СУДДІВ. НЕ ЗАВЖДИ СУДДІ МОЖУТЬ ТУДИ ПОЇХАТИ, АЛЕ СЕМІНАРСЬКІ ЗАЙНЯТТЯ ЧИ ФАХОВІ ТРЕНІНГИ З ПСИХОЛОГАМИ (4-5 ГОД. СПІЛКУВАННЯ). ТАКИЙ ФОРМАТ, ВІН ДУЖЕ ВИГІДНИЙ ДЛЯ ВСІХ, СЛІД ЗАПРОВАДИТИ ТРЕНІНГИ, ЩОБ СУДДІ МАЛИ ЗМОГУ ДІЗНАТИСЯ ТА РОЗУМІТИ З НАУКОВОЇ ТОЧКИ ЗОРУ, ЩО ВІДЧУВАЄ ПОТЕРПІЛА СТОРОНА, КОЛИ ПОВТОРНО ЗМУШЕНА ПРОПУСТИТИ ЧЕРЕЗ СЕБЕ ОБСТАВИНИ ЗЛОЧИНУ».

Суддя, Луганська область

---

111 Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

112 Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики / За ред. Човгана В. Київ, 2020.
<https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/Final-Ukraine-version.pdf>.

«ЩОДО СПРАВ, ДЕ ПОТЕРПІЛИ НЕПОВНОЛІТНІ, ПСИХОЛОГИ МАЮТЬ ПРАЦЮВАТИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, БО В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ДИТИНА РОЗПОВІДАЄ ВДРУГЕ ЧИ ВТРЕТЕ ОДНУ Й ТУ САМУ ІСТОРІЮ. ЩО СТОСУЄТЬСЯ НАЛЕЖНИХ УМОВ, ЛИШЕ У ВУГЛЕДАРИ Є ОКРЕМА КІМНАТА ДЛЯ ДОПИТУ ДИТИНИ. БІЛЬШЕ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ НЕМАЄ. ДИТИНА НЕ МАЄ ВІДЧУВАТИ, ЩО ВОНА ПІД СПОСТЕРЕЖЕННЯМ. СУДДЯ ПОВИНЕН МАТИ МОЖЛИВІСТЬ ПРОСТО ПОГОВОРТИ З ДИТИНОЮ ЗРОЗУМІЛОЮ ЇЇ МОВОЮ».

Суддя, Донецька область

Можна припустити, що проблематика захисту жертв і свідків набуде більшого поширення у провадженнях про злочини, що пов'язані зі збройним конфліктом. Таким чином, існує потреба в забезпеченні безпеки і добробуту потерпілих і свідків у судовому провадженні, зокрема через гарантування їх фізичного та психологічного захисту під час судового провадження та безпеки після його завершення.

5.2. ПОТРЕБИ СТОСОВНО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Хоча рівень злочинності в Донецькій¹¹³ і Луганській областях¹¹⁴ демонструє тенденцію до спадання, що відповідає загальноукраїнській тенденції¹¹⁵, існує потреба в посиленні спроможності судів при розгляді кримінальних правопорушень. Така потреба зумовлюється як особливостями ситуації в Донецькій та Луганській областях (зміна юрисдикцій судів в 2014 р., небезпека бойових дій, втрата матеріалів кримінальних проваджень на непідконтрольних уряду України територіях, передача справ, незадовільні матеріальні умови у судах, брак суддів, суддівського персоналу, обладнання тощо¹¹⁶), так і необхідністю забезпечити здійснення правосуддя після внесення змін до КПК України в 2020 р. (введення категорії кримінальних проступків) та КК (наприклад, криміналізація домашнього насильства).

Потреба в навчанні. Відомо про проведення окремих заходів з навчання суддів роботі в нових умовах¹¹⁷. Водночас систематична робота з такого навчання відсутня. Існує потреба в організації навчання суддів роботі з новими категоріями злочинів, зокрема пов'язаних з домашнім насильством. Варто розглянути можливість навчання суддів у питаннях нового кримінально-процесуального законодавства щодо кримінальних проступків.

113 Донецьчина входить до четвірки найбезпечніших регіонів України: підсумки роботи поліції в 2020 році. <http://www.pokrovsk-police.dn.ua/news/view/10528>.

114 Інформація про результати діяльності органів прокуратури Луганської області у 2020 році та стан злочинності у регіоні. https://lug.gp.gov.ua/ua/lug_zmi.html?_m=publications&_t=rec&id=289297.

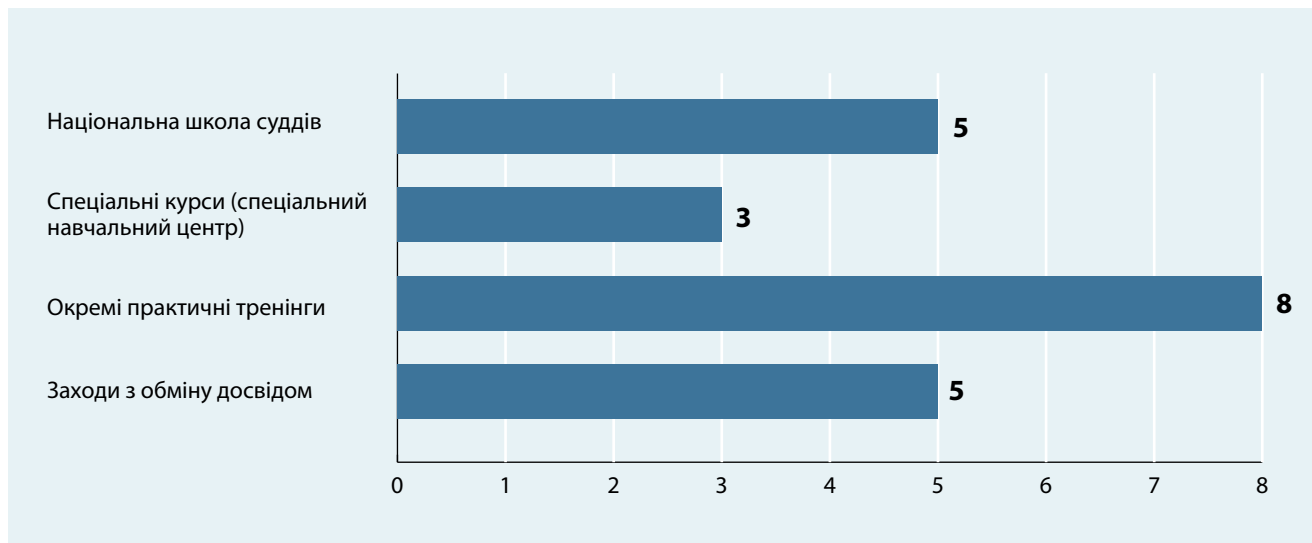
115 За 2020 рік рівень злочинності в Україні знизився на 17% — Клименко. <https://suspilne.media/100372-za-2020-rik-riven-zlochinosti-v-ukraini-znizivsa-na-17-klimenko>.

116 Центр громадських свобод. Правосуддя в екзилі. Ід. 5.

117 В Ужгороді відбувся семінар для суддів стосовно національного законодавства щодо протидії домашньому насильству. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/701756>.

Під час проведення дослідження суддям було запропоновано обрати зручний для них варіант навчання. Деякі судді обирали більше одного варіанта. Запропоновані варіанти не виключають один одного, а вказують лише на перелічені в якості бажаних варіанти навчання. Результати опитування відображені на *рисунку 4*.

Рис. 4. Бажаний формат навчання суддів

«ОРГАНІЗАТОРАМИ ТА ВИКЛАДАЧАМИ МОЖУТЬ БУТИ БУДЬ-ЯКІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ФАХІВЦІ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧАТЬ ЯКІСНИЙ І ЗМІСТОВНИЙ ЗАХІД. ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРЕНІНГІВ МОЖЛИВА СПІВПРАЦЯ, НАПРИКЛАД, З НШСУ ТА МЕРЕЖЕЮ ЇЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДДІЛЕНЬ, НА БАЗІ ЯКИХ ТРЕНІНГИ МОГЛИ БИ ПРОВОДИТИ У СПІВПРАЦІ ФАХІВЦІ З ВІДПОВІДНОЇ ТЕМАТИКИ (ЯК СУДДІ, ТАК І АДВОКАТИ, ВИКЛАДАЧІ ПРАВА, ПРЕДСТАВНИКИ НУО ТОЩО)».

Суддя Верховного Суду

Потреба в збільшенні кількості суддів і персоналу судів. З опитування (див. Малюнок 3) випливає, що недостатня кількість суддів і персоналу судів є найбільшою проблемою, що обмежує доступність правосуддя в Донецькій та Луганській областях. Чимало суддів призначені, але не отримали повноважень для здійснення правосуддя. Персонал судів (секретарі, помічники, працівники канцелярій) демотивовані низькою заробітною платою.

«ВІДСУТНІСТЬ СУДДІВ І СТРОКИ ПРОВАДЖЕННЯ ВІДЛЯКУЮТЬ ГРОМАДЯН».

Фахівчиня місцевого центру БПД

Це призводить до надмірного навантаження на суддів і працівників суду, плінності кадрів, затягування розгляду справ та падіння якості розгляду.

VI. ПОТРЕБИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

6.1. ПОТРЕБИ ЩОДО СПРАВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНАМИ, ПОВ'ЯЗАНИМИ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

В Україні передбачена можливість відшкодування матеріальної або моральної шкоди, що була завдана особі злочином, за рахунок правопорушника. Відповідно до ст. 128 КПК України, потерпілий має право пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочином¹¹⁸. Такі цивільні позови розглядаються в порядку, встановленому КПК. Однак досі не достатньо зрозуміло, чи буде інститут цивільного позову в кримінальному провадженні застосовним для відшкодування шкоди, завданої злочинами, пов'язаними із збройним конфліктом. Наразі в Україні надається лише один вид компенсації особам, що постраждали внаслідок збройного конфлікту — компенсація за зруйноване житло. Відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Порядку від 02.09.2020¹¹⁹, така компенсація надається через органи місцевого самоврядування. Однак втрата житла є далеко не єдиним видом шкоди, що може бути завданий злочином, пов'язаним зі збройним конфліктом. За проектом закону «Про державну політику перехідного періоду», особи, що постраждали від збройного конфлікту, мають право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, проте його порядок не конкретизований. Водночас у цьому дослідженні не можна уникнути розгляду питання про можливий розгляд судами справ щодо відшкодування шкоди, завданої злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом. У міжнародній практиці, зокрема Міжнародним кримінальним судом, для позначення відповідних звернень до суду використовується термін «цивільні позови» (civil claims)¹²⁰. Тож за відсутності регулювання в Україні, за аналогією цей можливий тип судових справ буде розглянутий у рамках цивільного судочинства.

В українських судів повністю відсутній будь-який досвід розгляду цивільних позовів, що можуть виникнути зі злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Навіть у разі ухвалення відповідного законодавства залишиться проблема порядку його застосування, методології визначення матеріального розміру шкоди, завданої злочином, пов'язаним зі збройним конфліктом (особливо щодо моральної шкоди) та інших практичних питань. З урахуванням наведеного можна виділити наведені нижче потреби судів, що можуть виникнути у зв'язку з розглядом таких цивільних позовів.

Потреба в навчанні суддів і працівників Державної виконавчої служби. Існує потреба в навчанні суддів:

- 1) основам правосуддя перехідного періоду в частині, що стосується відшкодування шкоди;
- 2) (потенційному) українському законодавству щодо відшкодування шкоди;
- 3) методології визначення розміру моральної та матеріальної шкоди;
- 4) спеціальним знанням з психології та міжособистісним навичкам, що дозволять працювати з потерпілими так, аби забезпечувати їхній максимальний психологічний добробут та уникати повторної віктимізації.

118 Кримінальний процесуальний кодекс України. Id. 109.

119 Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації. Постанова Кабінету міністрів України від 02.09.2020 № 767. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text>.

120 War Crimes Research Office of the International Criminal Court. The Case-Based Reparations Scheme at the International Criminal Court. June, 2020. <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/warcrimes/our-projects/icc-legal-analysis-and-education-project/reports/report-12-the-case-based-reparations-scheme-at-the-international-criminal-court>. P. 1.

Крім того, з метою забезпечення виконання рішень суду, існує потреба в навчанні працівників Державної виконавчої служби особливостям виконавчого провадження за такою категорією справ, психологічним знанням і міжособистісним навичкам роботи з потерпілими від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Залежно від законодавства, що буде ухвалено, існує потреба в розробці та розповсюдженні серед суддів методичних матеріалів щодо розгляду такої категорії цивільних позовів. Такі матеріали повинні стосуватися загальних питань відшкодування шкоди як одного зі стовпів правосуддя перехідного періоду, (потенційного) українського законодавства щодо відшкодування шкоди за злочини, які пов'язані зі збройним конфліктом, порядку ведення провадження у таких справах. Існує окрема потреба в розробці методології визначення розміру та порядку стягнення матеріальної та моральної шкоди, завданої злочинцем, пов'язаним зі збройним конфліктом.

Потреба в поширенні інформації про можливість звернення до суду з цивільними позовами, пов'язаними зі збройним конфліктом. З метою забезпечення права потерпілих на доступ до правосуддя та відшкодування матеріальної та моральної шкоди існує потреба в поширенні знань та підвищенні обізнаності щодо права на відшкодування. Зокрема, це стосується поширення інформації про порядок звернення до суду, характер шкоди, за яку можливе відшкодування, а також підвищення обізнаності щодо безпечності та бажаності такого звернення.

«СЛІД ПОПУЛЯРИЗУВАТИ УСПІШНІ ПРАКТИКИ ПРОСТИХ ГРОМАДЯН, ЯКІ ДОСЯГЛИ ПОЗИТИВНОГО РЕЗУЛЬТАТУ. ЦЕ НАЙКРАЩЕ СТИМУЮЄ ЛЮДЕЙ, В ЯКИХ ТАКА САМА ПРОБЛЕМА, В ГЕРОЇ ЧИ ГЕРОЇНІ ВОНИ БАЧАТЬ СЕБЕ. ПОШИРЕННЯ УСПІШНИХ ПРАКТИК ВСІМА КАНАЛАМИ КОМУНІКАЦІЇ — ПРАВОПРОСВІТНИЦЬКИМИ ЗАХОДАМИ, ЗМІ, ТЕЛЕБАЧЕННЯ, РАДІО, ІНТЕРНЕТ, ДРУКОВАНІ. НАЙЧАСТІШЕ ЛЮДИ ДІЗНАЮТЬСЯ ПРО НАС ВІД ЗНАЙОМИХ, ЯКІ ВЖЕ ЗВЕРТАЛИСЯ, І ЯКИМ ДОПОМОГЛИ».

Фахівчиня регіонального центру БПД

6.2. ПОТРЕБИ ЩОДО ІНШИХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ ТА ВТРАТОЮ УРЯДОМ УКРАЇНИ КОНТРОЛЮ НАД ЧАСТИНОЮ ТЕРИТОРІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Особливу категорію цивільних справ, що розглядають суди України, становлять справи, які пов'язані з втратою урядом України контролю над частиною території Донецької та Луганської областей та діяльністю на цій непідконтрольній уряду України території недержавних збройних груп, що утворили власні де-факто органи влади. За оцінками уряду України, населення непідконтрольної уряду України території в 2020 році складало щонайменше 1,6 млн осіб¹²¹, звичайне життя яких неодмінно передбачає виникнення різноманітних цивільних правовідносин, документування яких здійснюють де-факто органи влади цих територій.

121 Аналітичний портал «Слово і діло». В уряді оцінили чисельність населення ОРДЛО. <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/05/novyna/polityka/uryadi-oczinily-chyselnist-naselennya-ordlo>.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», будь-які де-факто органи влади оголошені незаконними, а будь-який їхній акт (рішення, документ) вважається недійсним і не створює правових наслідків. Водночас з міжнародної судової практики, що відображена, зокрема, в рішеннях ЄСПЛ (посилання в його рішеннях на так звані «Намібійські винятки») випливає, що невизнання дій недержавних збройних груп державою не може розповсюджуватися на дії, що слугують визнанню прав фізичних осіб, таких як, наприклад, реєстрація народжень, смертей, шлюбів. Українські суди часто посилаються на Намібійські винятки в цивільних справах про визнання факту народження чи смерті на непідконтрольній уряду України території¹²². Однак при відновленні контролю над непідконтрольною уряду України територією, а також у разі запровадження в праві України інституту конвалідації правочинів, вчинених на непідконтрольних територіях¹²³, у судів може з'явитися нова категорія цивільних справ щодо визнання актів та правочинів, які були вчинені на непідконтрольній уряду України території. Зокрема, це стосується:

- 1) визнання дійсними односторонніх правочинів, щодо яких у законі міститься вимога нотаріального посвідчення, якщо вони посвідчені нотаріусами, чиї повноваження не визнаються державою Україна;
- 2) визнання дійсними заповітів, вчинених нотаріусами, визнаними де-факто органами влади;
- 3) встановлення судом даних про дату та місце народження і смерті;
- 4) встановлення факту укладення/розірвання шлюбу на непідконтрольній уряду України території.

Потенційно до цих категорій справ можуть додатися справи про конвалідацію інших правочинів, визнання здобутих кваліфікації чи результатів навчання на непідконтрольній уряду України території тощо. Отож під час всього періоду втрати контролю над частинами Донецької та Луганської областей та протягом тривалого часу після відновлення урядом такого контролю цивільні суди розглядатимуть справи, що виникли з цивільних правовідносин на непідконтрольній уряду України території.

Потреба в навчанні. Йдеться про навчання суддів основам правосуддя перехідного періоду, а також законодавству і практиці його застосування з питань визнання фактів, конвалідації правочинів тощо. З огляду на те, що суди постійно створюють практику з цих питань, таке навчання доцільно організувати у вигляді обміну досвідом і кращими практиками.

«ТА ПРАКТИКА, ЯКА Є В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ, НЕВІДОМА ІНШИМ
ОБЛАСТЯМ КРАЇНИ. НАШ ДОСВІД БУВ БИ ЦІКАВИМ ІНШИМ ОБЛАСТЯМ».

Фахівчиня місцевого центру БПД

Потреба в збільшенні кількості суддів і персоналу судів. У судах Донецької та Луганської областей, що займаються розглядом цивільних справ, пов'язаних із непідконтрольними уряду України територіями, спостерігаються суттєві затримки з розглядом таких справ, викликані нестачею суддів, затягуванням процесу сторонами та процесуальними помилками позивачів.

---

122 Див.: Програма розвитку ООН. Доступність архівних і судових справ, що залишилися на непідконтрольній уряду України території Донецької та Луганської областей: звіт за результатами дослідження. 2021. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/HR4U/Archive-p.pdf>. С. 23.

123 У першій редакції проекту Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», підготовленого МінТОТ, йшлося про конвалідацію в адміністративному порядку спеціальним державним органом. У другій редакції лише надається визначення конвалідації, але не визначається її порядок, що має бути встановлений спеціальним законом. Тож не можна виключати, що конвалідація буде покладена на суди.

Це призводить до накопичення великої кількості нерозглянутих справ¹²⁴. Проілюструємо це на прикладі справ про визнання фактів, що розглядаються Краматорським міським і Слов'янським міськрайонним судами¹²⁵.

Таблиця 1. Навантаження судів справами про визнання фактів

	Кількість суддів	Кількість справ (грудень 2018)	Кількість справ (грудень 2019)
Краматорський міський суд	16	1436	1937
Слов'янський міськрайонний суд	12	1289	1576

Йдеться лише про справи щодо визнання фактів народження та смерті на непідконтрольній уряду України території, що за чинним Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК України) мають розглядатися невідкладно¹²⁶. Можна припустити, що передача нових категорій справ на розгляд цивільних судів призведе до ще більшого затягування розгляду справ, а за умови, якщо не буде збільшено штат судів — до фактичної нездатності суду здійснювати розгляд справ у встановлені цивільним процесуальним законодавством строки. Повністю розв'язати цю проблему можна лише шляхом збільшення кількості суддів і належного заповнення штату суду, що потребує рішень на рівні керівництва судовою системою.

Потреба в інформаційному обміні. За наявними повідомленнями, вже при визнанні фактів народження та смерті відзначаються маніпуляції з боку недобросовісних громадян. Наприклад, може йтися про тривалу відсутність звернення за визнанням факту смерті особи з метою продовження отримання пенсії померлого¹²⁷. Можна припустити, що в разі передачі судам на розгляд нових категорій справ, кількість подібних протиправних дій зростає, зокрема через спроби легалізації захопленого в протиправний спосіб на непідконтрольній уряду України території майна через процедуру конвалідації. Запобігання таким зловживанням може сприяти оперативний обмін інформацією між судами й органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, зокрема Національною поліцією, прокуратурою, військово-цивільними адміністраціями, органами державної реєстрації актів цивільного стану, органами державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Такому інформаційному обміну може сприяти надання судам доступу до баз даних цих органів і можливість оперативного обміну даними між судами та вищевказаними державними органами.

Як зазначалося в попередньому дослідженні ПРООН, наразі суддя може отримати доступ до баз даних державних органів лише через процедуру запиту на інформацію. За умови наявності в судді доступу до баз даних державних органів, звідки формуються відповіді на такі запити, процедура стала б оперативнішою та якіснішою¹²⁸.

124 Програма розвитку ООН. Комплексне правове мапування чотирьох видів судових справ. Фінальний аналітичний звіт за результатами проведення дослідження. 2020 р. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Donbas/RPP/Court-Mapping-report.pdf>. С. 148.

125 Пантюхіна С., Гриценко Н. Дотримання права на правосуддя внутрішньо переміщених осіб та жителів тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей: Моніторинговий звіт. Ід. 111. С. 19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. Ст. 317.

126 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. Ст. 317.

127 Верховенство права та окуповані території Донбасу і Криму / за заг. ред. М. Козюбри, автори: В. Венгер, М. Козюбра, О. Лисенко, О. Целєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Академія Фольке Бернадотта. – Київ, 2018. – 92 с. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15484/Verkhovenstvo_prava_ta_okupovani_terytorii_Donbasu.pdf?sequence=1&isAllowed=y. С. 66; Програма розвитку ООН. Комплексне правове мапування чотирьох видів судових справ. Ід. 131. С. 42.

128 Програма розвитку ООН. Доступність архівних і судових справ, що залишилися на непідконтрольній уряду України території Донецької та Луганської областей: звіт за результатами дослідження. 2021. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/HR4U/Archive-p.pdf>. С. 59.

Саме в рамках ініційованого провадження суд направляє необхідні запити на інформацію та наявні документи (копії) до державних органів. За умови, що суддя мав би доступ до баз даних держорганів, звідки формуються відповідь на запит, ця процедура відбувалася б швидше та якісніше, оскільки інформація, що міститься у відповіді, може бути неповною. Незалежно від створення такої системи, існує потреба в розробці алгоритму дій суду з використання відкритих баз даних, наприклад для встановлення інформації про особу, перевірки реєстрації факів та речових прав та ін.

«ТЕ, ЩО ТОЧНО ПОТРІБНО, — ЦЕ ПЕРЕДБАЧИТИ У ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАКОНАХ ОBOB'ЯЗОК СУДУ ВИКОРИСТОВУВАТИ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ВПО І ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ З ЇХНЬОЮ УЧАСТЮ ДАНІ З ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИБОРЦІВ І ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. НАРАЗІ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАКОН ПЕРЕДБАЧАЄ МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЛИШЕ ДАНИХ ЄДИНОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО РЕЄСТРУ».

Суддя Верховного Суду

6.3. ПОТРЕБИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19

Додаткову проблему створює пандемія COVID-19, що негативно вплинула на стан доступності правосуддя¹²⁹. Зокрема, статистичні звіти територіального управління Державної судової адміністрації України в Донецькій області¹³⁰ (інформація по Луганській області за 2020 рік не опублікована) вказують на поступове зростання протягом 2020 р. кількості кримінальних проваджень, що перебувають на розгляді, при одночасному зменшенні кількості звернень до суду з цивільними позовами. Також варто звернути увагу на те, що станом на кінець 2020 року залишок нерозглянутих справ (і кримінальних, і цивільних) менше, ніж в кінці 2019 року.

Таблиця 2. Статистичні дані навантаження місцевих загальних судів Донецької області у 2019–2020 роках

	2019	I кв. 2020	II півр. 2020	III кв. 2020	На кінець 2020
Кількість кримінальних проваджень на розгляді	13755	9310	12073	12490	14243
Залишок нерозглянутих проваджень	6896	7220	7431	6897	6795
Кількість цивільних справ позовного провадження на розгляді	37898	22388	37605	50545	29722
Залишок нерозглянутих справ	9231	9855	10081	10026	7554

129 Див.: Вплив COVID-19 на права людини в Україні, id. 11; ОБСЄ. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19: Базовий посібник. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf>.

130 https://dn.court.gov.ua/tu05/pokaznuky_diyalnosts_tu_dsa_ukraynu_v_donetskiy_oblasty/pokazniki/gfhfghfghfghf.

Можна виділити два аспекти проблеми доступності правосуддя в умовах пандемії. По-перше, необхідно гарантувати уникнення затримок у розгляді та накопичення справ. По-друге, необхідно забезпечити доступність правосуддя для громадян в умовах пандемії. Впровадженню таких механізмів має сприяти Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, спеціальний закон щодо впровадження якої був ухвалений 27 квітня 2021 року¹³¹.

«МАТЕРІАЛЬНО ЦЕ ДУЖЕ ВИГІДНО ДЛЯ СТОРІН, ОСКІЛЬКИ ВОНИ НЕ ВИТРАЧАЮТЬ ЧАС ТА КОШТИ ДЛЯ ЯВКИ ДО СУДУ. ДОКУМЕНТИ МОЖНА ПОДАВАТИ ЧЕРЕЗ ЕЛЕКТРОННИЙ СУД, ЩО СПРИЯЄ ЕКОНОМІЇ. ЦЕ ДАЛО СВОЇ РЕЗУЛЬТАТИ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ. В МЕНЕ ПОМЕНШАЛО ТРИВАЛИХ РОЗГЛЯДІВ СПРАВ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ, ЩО СТОРОНИ КОРИСТУЮТЬСЯ СВОЇМ ПРАВОМ РОЗГЛЯДУ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ З МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ЧИ РОБОТИ.»

Суддя, Луганська область

З цього випливає необхідність навчання суддівського й адміністративно-технічного персоналу судів користуванню такими засобами. Крім того, існує потреба в поширенні серед громадян інформації про їхні права, пов'язані з доступом до суду під час пандемії, а також особливостей реалізації.

«ЦЕ ДУЖЕ ПОТРІБНО, І ВПРОВАДЖЕННЯ ТАКИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВІДБУВАЄТЬСЯ ПОВІЛЬНО. ЧАСТО ЗАСІДАННЯ З ВІДДАЛЕНИМ ДОСТУПОМ НЕ ВІДБУВАЮТЬСЯ ЧЕРЕЗ ПОГАНИЙ ЗВ'ЯЗОК. ЦЕ ДУЖЕ АКТУАЛЬНО У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОНФЛІКТОМ, БО ЛЮДИ ЧАСТО РОЗ'ЇХАЛИСЯ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ (СВІДКИ, УЧАСНИКИ СПРАВИ ТОЩО). ЦЕ ОСОБЛИВО АКТУАЛЬНО В УМОВАХ КАРАНТИНУ.»

Суддя, Луганська область

---

¹³¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Закон України від 27.04.2021 № 1416-ІХ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>.

VII. ПОТРЕБИ СИСТЕМИ БПД ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

7.1. ПОТРЕБИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Потреби системи БПД щодо надання правової допомоги в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, визначаються інтересами підвищення якості правосуддя, забезпечення швидкого та неупередженого розгляду проваджень, зокрема гарантування всім підозрюваним (обвинувачуваним, підсудним), в тому числі таким, розгляд проваджень яких відбувається *in absentia*, права на захист, а також інтересами захисту життя, здоров'я і добробуту потерпілих і свідків.

Так само як і з судами, первинна оцінка потреб БПД проводилася на підставі наявних доповідей. Респондентам і респонденткам було запропоновано оцінити існування виділених потреб та їхню пріоритетність. Результати опитування відображені на *рисунку 5*.

Рис. 5. Потреби БПД та їхня пріоритетність

Потреба в навчанні. З досвіду країн колишньої Югославії можна судити, що готовність системи правової допомоги до надання такої допомоги у провадженнях про злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, визначається рівнем підготовки її фахівців. Йдеться про обізнаність адвокатів і адвокаток, що надають правову допомогу, з міжнародним кримінальним правом і процесом, міжнародним гуманітарним правом, особливостями кримінального провадження у справах про міжнародні злочини, особливостями захисту і представництва інтересів підозрюваних (обвинувачуваних, підсудних) та представництва інтересів потерпілих.

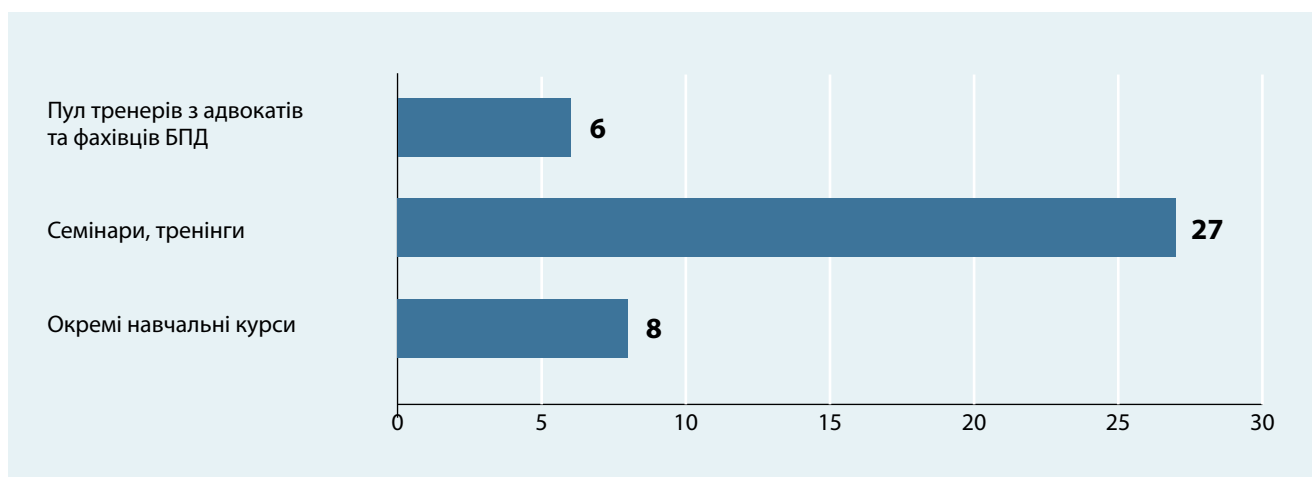
«ДОБРА ПРАКТИКА — СПІЛЬНІ ТРЕНІНГИ СУДДІВ-ПРАКТИКІВ ТА ФАХІВЦІВ БВПД, КОЛИ СУДДЯ-ПРАКТИК ДАВАВ ЛЕКЦІЮ, ПОЯСНЮЮЧИ ПОЗИЦІЇ ПО ПЕВНИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ».

Фахівець місцевого центру БПД

Також йдеться про наявність у адвокатів і адвокаток системи БПД знань та навичок з психології і міжособистісних якостей, що дозволяють працювати з такою категорією проваджень.

Респондентам і респонденткам було запропоновано обрати зручний для них формат навчання. Результати відображені на рисунку 6. Додатково учасникам і учасницям опитування ставилося питання про те, чи готові вони самі брати участь в заходах з підвищення спроможності системи БПД, наприклад навчальних, і чи готові вони навчати самі. Практично всі опитані з системи БПД відзначили, що не відчують готовності навчати колег у питаннях перехідного правосуддя, хоча не проти ділитися набутим особистим досвідом. Уявляється, що питання про створення пулу тренерів можна буде ставити, коли фахівці системи отримають певні знання та досвід, що дозволять їм почуватися впевненіше.

Рис. 6. Бажаний формат навчання адвокатів та фахівців системи БПД

Потреба в матеріальному забезпеченні. Більшість опитаних відзначили задовільний рівень матеріально-технічного забезпечення системи БПД, за виключенням транспорту. Опитані одногolosно відзначили успішність та високу корисність системи мобільних віздрів¹³². Проте наразі такі візди здійснюються громадським транспортом або за допомогою інших організацій (наприклад, з використанням транспорту правозахисних організацій, що працюють у Донецькій та Луганській областях.

«ВІЇЗДИ СЛІД ЯКОСЬ ЗДІЙСНЮВАТИ, МАЄ БУТИ ТРАНСПОРТ, ЯКОГО БРАКУЄ НАШИМ МІСЦЕВИМ ЦЕНТРАМ. НАШІ ПРАЦІВНИКИ ЗДІЙСНЮЮТЬ ВІЇЗДИ У КОМПЛЕКСІ РАЗОМ З ІНШИМИ СТРУКТУРАМИ (НАПРИКЛАД, ПЕНСІЙНИМ ФОНДОМ), КОЛИ ВОНИ ЇДУТЬ, БПД ДОЛУЧАЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРАНСПОРТУ ТАКИХ СТРУКТУР. ТРАНСПОРТ ПРИМІСЬКОГО, МІЖМІСЬКОГО СПОЛУЧЕННЯ ВИКОРИСТОВУВАТИ НЕЗРУЧНО, ОСКІЛЬКИ НЕОБХІДНО ПРИСТОСОВУВАТИСЯ ДО ВІДПОВІДНОГО РОЗКЛАДУ ЇХ РУХУ ТА НЕ ЗАВЖДИ НИМ МОЖНА ДІСТАТИСЯ ДО ВІДДАЛЕНИХ НЕВЕЛИЧКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ. КРІМ ПОТРЕБИ В ТРАНСПОРТІ, Є ПОТРЕБА І В ОКРЕМИХ ІНШИХ ПОЗИЦІЯХ, НАПРИКЛАД НОУТБУКИ З ПРОГРАМНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ, МОБІЛЬНІ ТЕЛЕФОНИ».

Фахівчиня регіонального центру БПД

132 ПРООН. Правова допомога у громаді Посібник зі створення центрів правової інформації та консультацій. <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/otsinka-dostupu-do-sistemy-nadannya-bezoplatnoi-pravovoyi-dopomogy-v-donetskij-ta-luganskij-oblastyah>. С. 24.

«БРАКУЄ ТРАНСПОРТУ І НЕМАЄ МОЖЛИВОСТІ ПРИДБАТИ ЦЮ ПОСЛУГУ. НАШІ ФАХІВЦІ НАМАГАЮТЬСЯ ВИЇХАТИ У ВІДДАЛЕНІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, АЛЕ ЧАСТО ЦЕ НЕМОЖЛИВО ЧЕРЕЗ ПОГАНЕ ТРАНСПОРТНЕ СПОЛУЧЕННЯ. З 29 СІЛЬСЬКИХ РАД В НАШОМУ РАЙОНІ МИ ДОЇЗДИМО МАКСИМУМ ДО 12».

Фахівчиня місцевого центру БПД

На підставі дослідження доповідей та опитування можна констатувати існування нагальної потреби в забезпеченні системи БПД транспортом щонайменше на рівні одного автомобіля на кожний місцевий центр (Краматорськ, Маріуполь, Мілове, Сєвєродонецьк, Старобільськ). Місцеві центри потребують комп'ютерного обладнання, що можна було б використовувати у мобільних виїздах (ноутбуки, мобільні сканери, мобільні принтери, обладнання зв'язку), а також забезпечення пальним. До штату місцевих центрів необхідно ввести посаду водія.

Окремі співробітники БПД відзначали інші потреби в матеріальному забезпеченні, наприклад необхідність у витратних матеріалах. Існування та інтенсивність відповідної потреби може стати предметом окремого дослідження.

Потреба в захисті потерпілих і свідків. Потерпілі та свідки злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, повинні не просто отримувати правову допомогу, але й відчувати захищеність від переслідування з боку правопорушників та від можливого тиску інших осіб.

«НАВІТЬ ЗА ДОБРОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ СВИДКІВ ЛЮДИ МОЖУТЬ ВІДМОВЛЯТИСЯ, А ЯКЩО ЛЮДИ БУДУТЬ ЗНАТИ, ЩО ЦЕ ПРОСТО НЕБЕЗПЕЧНО, ТО САМА ІДЕЯ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНЦІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БУДЕ БЕЗПЕРСПЕКТИВНОЮ».

Суддя Верховного Суду

Особливо це стосується злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, де негативне ставлення до особи, що зазнала гендерно зумовленого насильства, з боку її оточення або громади може призвести до повторної віктимізації.

«ВЕЛИКА ПРОБЛЕМА МАЛЕНЬКИХ МІСТ — ШВИДКЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФАКТ ЗВЕРНЕННЯ. СЛІД ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ АНОНІМНІСТЬ ЗВЕРНЕНЬ».

Суддя, Донецька область

Також це актуально для справ, де фігурують неповнолітні (вони є потерпілими, свідками або їх втягують у злочинну діяльність).

«МАЄМО П'ЯТЬ «ЗЕЛЕНИХ КІМНАТ», АЛЕ ВОНИ МАЙЖЕ НЕ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ. Є ПЕВНІ НОРМИ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО НЕ ДОЗВОЛЯЮТЬ РЕЗУЛЬТАТИ ТАКИХ СЛІДЧИХ ДІЙ ДОЛУЧИТИ ДО СПРАВИ, ЯК НАЛЕЖНІ. В ТАКИХ КІМНАТАХ ПРАЦЮЄ ПСИХОЛОГ, ЯКИЙ ДОПОМАГАЄ ДОНОСИТИ ПИТАННЯ СЛІДЧИХ ЧИ АДВОКАТІВ ДО ДИТИНИ, А ПОТІМ СКЛАДАЄ ВИСНОВОК ЩОДО ПОВЕДІНКИ ТА ВІДПОВІДІ ДИТИНИ. ПРОТЕ НАРАЗІ НЕМАЄ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТОВУВАТИ ТАКІ МАТЕРІАЛИ В СУДІ ЧЕРЕЗ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМОГИ, БО СЛІДЧИЙ СУДДЯ ВСЕ ОДНО ВИКЛИКАТИМЕ ДИТИНУ НА ДОПИТ».

Фахівчиня регіонального центру БПД

Потерпілі від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, можуть потребувати не тільки правової, але й психологічної підтримки під час всього досудового розслідування і судового провадження. Існує потреба в захисті свідків від тиску чи переслідувань з боку правопорушників, оточення або громади. Захисту потерпілих і свідків може сприяти створення центрів захисту (див. досвід Хорватії), що спеціалізувалися б на правовій і психологічній допомозі та захисті таких осіб.

«ЯКЩО СТАВИТЬСЯ ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ЦЕНТРІВ, ЩО БУДУТЬ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИМИ, В ЯКИХ БУДУТЬ ПРАЦЮВАТИ ПРЕДСТАВНИКИ РІЗНИХ МІНІСТЕРСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ — ТО ТАК. СИСТЕМА БПД МОЖЕ ДОЛУЧАТИСЯ ДО РОБОТИ ТАКИХ ЦЕНТРІВ, НАПРИКЛАД, МАТИ ТОЧКИ ДОСТУПУ. ЦЕ МОЖЕ БУТИ ОРГАНІЗОВАНО НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНІ. ОКРЕМІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОЖУТЬ НАДАВАТИ ПОСЛУГИ БЕЗПОСЕРЕДНЬО В ЦЬОМУ ЦЕНТРІ».

Фахівець Координаційного БПД

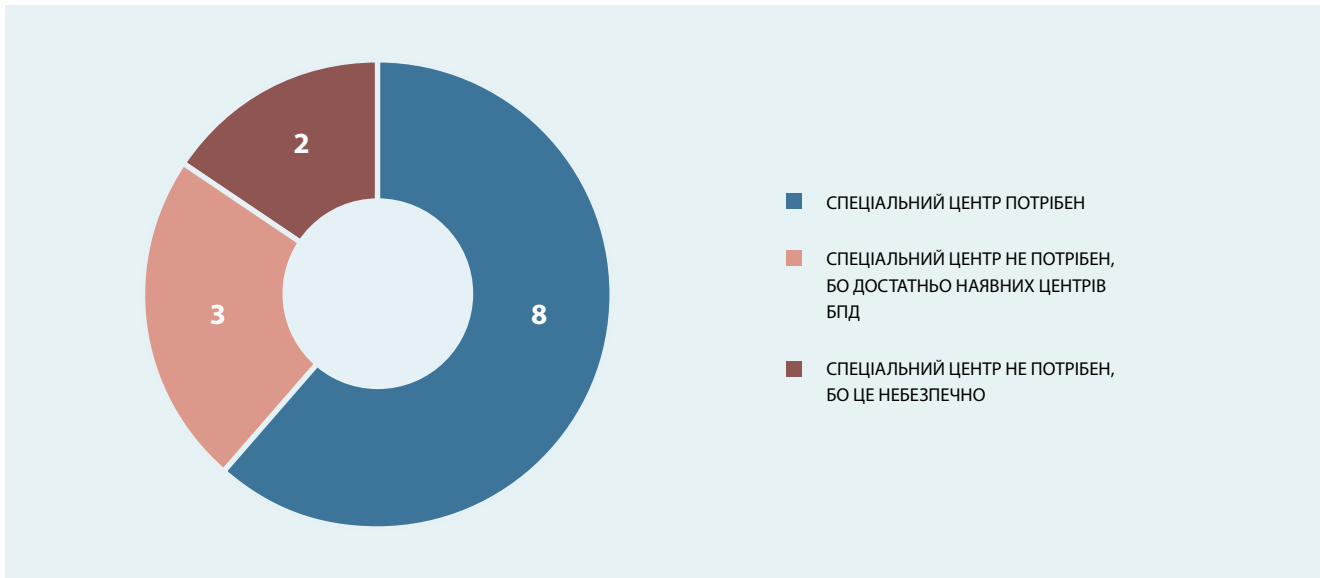
Респондентам і респонденткам було запропоновано оцінити потребу у створенні спеціальних центрів захисту жертв і свідків. Думки осіб, що надали відповідь на це питання, розподілилися у спосіб, відображений на рисунку 7. При цьому частина осіб, що висловили думку про достатність наявної системи БПД, погодилися з необхідністю її пристосування до потреб роботи з жертвами та свідками міжнародних злочинів, зокрема шляхом створення спеціальної психологічної служби.

«ПОТРІБНА ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА. НАПРИКЛАД, ЗАРАЗ РЕАЛІЗУЄМО ПРОЄКТ З ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ. МИ ЗАЛУЧАЄМО ПСИХОЛОГІВ НА ВОЛОНТЕРСЬКИХ ЗАСАДАХ, АЛЕ ЦЕ НЕ ПРАВИЛЬНО. ЛЮДИ МАЮТЬ ОТРИМУВАТИ ОПЛАТУ ЗА НАДАНІ ПОСЛУГИ. МИ МАЄМО ЗАЛУЧАТИ ПСИХОЛОГІВ ТАК САМО, ЯК АДВОКАТІВ».

Фахівчиня регіонального центру БПД

Рис. 7. Думки щодо спеціального центру захисту жертв і свідків

Потреба в підвищенні обізнаності громадян. За оцінками Програми ООН із відновлення та розбудови миру, велику проблему з доступністю правової допомоги в Донецькій та Луганській областях становить низька обізнаність населення про саму можливість отримання правової допомоги, зокрема первинної. В наявних доповідях відзначається низький рівень доступності системи БПД для цілих громад, зокрема територіальних громад, що розташовані на території уздовж «лінії зіткнення», а також окремих вразливих груп осіб, як-от ВПО, особи з інвалідністю, особи, що зазнали домашнього насильства, роми та ін. Значною мірою проблема доступності пов'язана з низьким рівнем обізнаності громадян з можливістю отримання правової допомоги дистанційно, зокрема з існуванням гарячої телефонної лінії БПД¹³³. Більшість респондентів і респонденток взагалі не чули про систему БПД¹³⁴.

«ЛЮДИ НЕ ГОТОВІ ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПРАВА. БІЛЬШІСТЬ ЛЮДЕЙ НАМАГАЄТЬСЯ РОЗВ'ЯЗАТИ СВОЇ ПРОБЛЕМИ В ПРАВОВИЙ СПОСІБ, АЛЕ НЕ ЗНАЮТЬ, ЯК САМЕ. ПРАВООСВІТНА РОБОТА МАЄ БУТИ ПОТУЖНОЮ, БО ЯКЩО НАВІТЬ СЬОГОДНІ МИ РОЗПОВІДАЄМО ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ, АЛЕ В ЛЮДИНИ НЕМАЄ ПРОБЛЕМИ, ТО ЗАВТРА ЛЮДИНА МОЖЕ НЕ ЗГАДАТИ, ЩО Є СИСТЕМА БПД, В ЯКІЙ ВОНА МОЖЕ ЩОСЬ ВИРІШИТИ».

Фахівець регіонального центру БПД

Можна припустити, що потерпілі від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, особливо ті, що мешкають на непідконтрольній уряду України території, а також належать до вразливих чи маргіналізованих груп, або мешкають у віддалених районах, мають ще нижчий рівень обізнаності. Відповідно, існує потреба в радикальному підвищенні такої обізнаності.

¹³³ ПРООН. Безпека та правосуддя в Україні: Бачення громад у трьох областях 2019-2020. Ід. 114. С. 71.

¹³⁴ Оцінка доступу до системи надання безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях для Програми ООН із відновлення та розбудови миру: заключний звіт. 2019. <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/otsinka-dostupu-do-sistemy-nadannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-donetskij-ta-luganskij-oblastyah.pdf>.

«ЧАСТО ПРОБЛЕМА В ТОМУ, ЩО ЖЕРТВА НЕ ІДЕНТИФІКУЄ СЕБЕ ЖЕРТВОЮ. ...ЛЮДИ ЗВИКЛИ, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ ВІЙСЬКОВІ ДІЇ, І ВОНИ ДУМАЮТЬ, ЩО ВОНИ НАПРАВЛЕНІ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ. ...ЛЮДИ ЗВИКЛИ ДО НЕБЕЗПЕКИ».

Фахівчиня місцевого центру БПД

З урахуванням того, що за оцінками того ж звіту, більшість мешканців Донецької та Луганської областей довіряє словам родичів та близьких (так званому «сарафанному радіо»), слід наближати послугу правової допомоги у провадженнях про злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, до населення.

«З ОДНОГО БОКУ, ЦЕ «САРАФАННЕ РАДІО», З ІНШОГО — ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПОСЛУГ. ЛЮДИ БУДУТЬ РОЗПОВСЮДЖУВАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ЯКІСНІ ПОСЛУГИ СЕРЕД ЗНАЙОМИХ ТА БЛИЗЬКИХ».

Фахівець регіонального центру БПД

Водночас слід використовувати інші наявні канали комунікації (телебачення, радіо, соціальні мережі, паперові ЗМІ). Більшість з них вже використовуються для поширення інформації про БПД. Можна припустити існування потреби в додатковому дослідженні конкретних каналів комунікації в разі впровадження спеціального проєкту з підвищення обізнаності населення щодо можливості звернення до системи БПД у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом.

7.2. ПОТРЕБИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Потреба в популяризації. Дослідження Програми ООН із відновлення та розбудови миру відзначає, що громадяни в Донецькій та Луганській областях демонструють готовність звертатися до системи БПД у цивільних та адміністративних справах, проте відчують до неї недовіру (через сам факт безоплатності) у кримінальних провадженнях¹³⁵. Існує потреба в підвищенні популярності системи БПД. У рамках цієї потреби можна виділити потребу в поширенні інформації та потребу в підвищенні якості роботи самої системи БПД, зокрема через розвиток професійних та міжособистісних якостей адвокатів і адвокаток та інших працівників цієї системи з метою «скорочення відстані» між системою БПД та громадянами. Це можливо як з боку системи БПД (вирішення питання виїзних консультацій), так і з боку відповідних громад (розповсюдження інформації про можливість скористатися послугами з правової допомоги, залучення представників відповідних груп до діяльності системи БПД, створені мережі параюристів).

---

¹³⁵ Програма ООН із відновлення та розбудови миру. Оцінка доступу до системи надання безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях. Заключний звіт. <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/otsinka-dostupu-do-systemy-nadannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-donetskij-ta-luganskij-oblastyah.pdf>.

«ПРАВОПРОСВІТА — ЦЕ НЕ ТІЛЬКИ ЗМІ, ЦЕ ЩЕ РОБОТА НА РІВНІ ГРОМАДИ, РОБОТА З ЛІДЕРАМИ ДУМОК В ГРОМАДІ. ВОНИ НЕ МАЮТЬ БУТИ ЮРИСТАМИ, АЛЕ ВОНИ ЗНАЮТЬ ОСНОВИ З ПИТАНЬ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ, ЯКІ ПРАВА Є, ЯК ЦІ ПРАВА РЕАЛІЗОВУВАТИ, БУДУТЬ ЗНАТИ, КУДИ ПЕРЕНАПРАВЛЯТИ ЛЮДЕЙ, ЯКЩО Є ПРОБЛЕМА З РЕАЛІЗАЦІЄЮ ПРАВА. НАЙБІЛЬШИЙ ВІДСОТОК ЛЮДЕЙ ШУКАЄ ІНФОРМАЦІЮ В ЗНАЙОМИХ, РОДИЧІВ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї. В ПЕРШУ ЧЕРГУ, ТРЕБА ПРАЦЮВАТИ З ГРОМАДОЮ, СТВОРЮВАТИ МЕРЕЖУ ВОЛОНТЕРІВ, ПАРАЮРИСТІВ».

Фахівець Координаційного центру БПД

Потреба в організаційних змінах. Особливість системи БПД в областях, де відбувається збройний конфлікт, полягає в тому, що регіональні центри правової допомоги розташовані в сусідніх областях. Так, діяльність Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, розташованого в Запоріжжі, поширюється на Запорізьку та Донецьку області, а розташованого у Харкові — на Харківську та Луганську області. Захист у кримінальних провадженнях знаходиться у віданні регіональних центрів, що знаходяться в Запоріжжі та Харкові. В одному зі звітів Програми ООН із відновлення та розбудови миру щодо доступності правової допомоги в Донецькій та Луганській областях відзначалося, що створення окремих регіональних центрів для цих областей може позитивно вплинути на доступність БПД¹³⁶. З огляду на це учасникам і учасницям опитування ставилося питання про необхідність організаційних змін у системі БПД. Переважна більшість опитаних зазначили, що такої потреби не існує, хоча деякі відзначили складнощі, викликані віддаленістю регіонального центру БПД від місцевих центрів. Можливо, існує потреба в глибшому дослідженні структури БПД з метою виявлення можливостей для оптимізації її роботи.

---

136 Там само.

VIII. ПОТРЕБИ СИСТЕМИ БПД ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

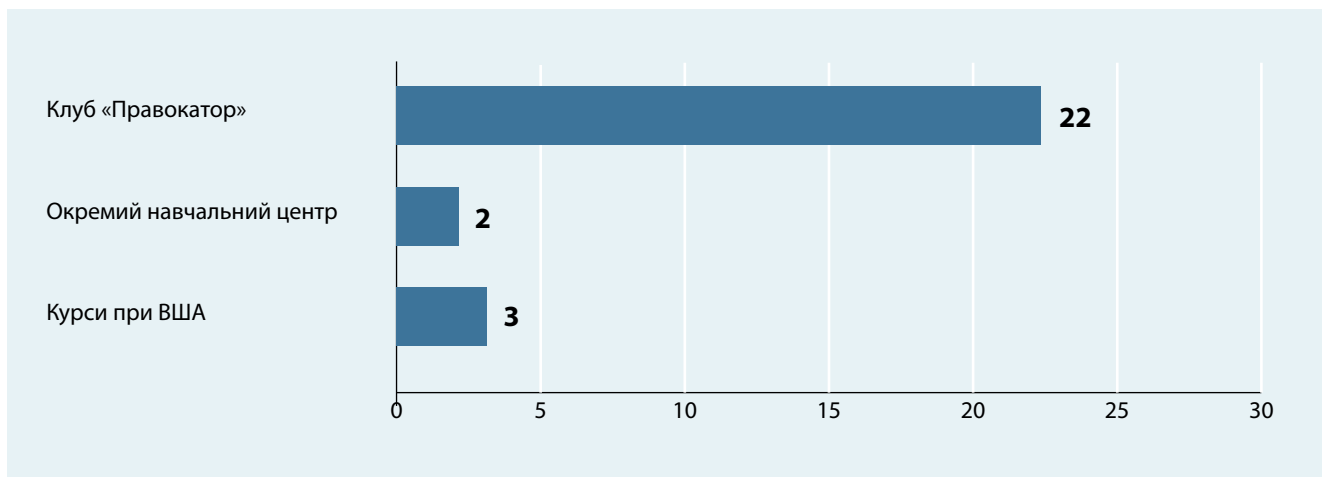

8.1. ПОТРЕБИ ЩОДО СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІДШКОДУВАННЯМ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНАМИ, ПОВ'ЯЗАНИМИ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Потреба в навчанні. Наразі досвід системи БПД в цивільних справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, обмежується великою кількістю справ про визнання фактів і справами щодо компенсації вартості зруйнованого житла. За інформацією, отриманою з Єдиного державного реєстру судових рішень, позови щодо компенсації подавалися, як правило, в порядку цивільного судочинства, де відповідачами є Кабінет Міністрів України та Державна казначейська служба. Їх кількість незначна. По мірі розробки законодавства України про правосуддя перехідного періоду виникатиме потреба в навчанні адвокатів і адвокаток, що працюють з системою БПД, а також фахівців і фахівчинь, що надають правову допомогу, основам правосуддя перехідного періоду, законодавству про правосуддя перехідного періоду в частині, що стосується права потерпілих на відшкодування, а також особливостям цивільного провадження у таких справах, включаючи методологію визначення майнової та особистої немайнової шкоди, завданої злочином, пов'язаним зі збройним конфліктом. Навчання повинно включати підготовку в питаннях психології та міжособистісних якостей, що дозволить працювати з потерпілими від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, уникаючи їх повторної віктимізації.

Респондентам і респонденткам було запропоновано обрати зручну для них базу для навчання. Висловлені думки відображені на *рисунку 8*.

Рис. 8. Бажаний формат навчання адвокатів та фахівців системи БПД

«ДЛЯ ПОЧАТКУ ХОТИЛОСЯ Б ПОЧУТИ БІЛЬШЕ ПРО ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ, ДІЗНАТИСЯ ДОСВІД МІЖНАРОДНИХ СУДДІВ, ЕКСПЕРТІВ. МОЖЛИВО, ЗРОБИТИ ЦЕ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ СЕМІНАРІВ. БАЖАНО РОБИТИ ЦЕ ШЛЯХОМ ЖИВИХ ЗУСТРІЧЕЙ З ОБМІНУ ДОСВІДОМ ЗА УЧАСТІ АДВОКАТІВ, ФАХІВЦІВ БПД, СУДДІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ».

Фахівчиня місцевого центру БПД

Потреба в поширенні інформації. Існує потреба в поширенні серед населення інформації про можливість отримання відшкодування майнової та особистої немайнової шкоди, завданої злочинами, пов'язаними із збройним конфліктом, порядок звернення за відшкодуванням, порядок та методологію доведення й оцінки рівня шкоди тощо. Слід констатувати, що система БПД має позитивний досвід поширення інформації про відшкодування у справах про компенсацію вартості зруйнованого майна. Серед іншого, це включало поширення інформації у вигляді простих для розуміння буклетів¹³⁷ і коротких відео¹³⁸. Необхідно дослідити досвід та ефективність обраних БПД способів поширення інформації, її доступність і зрозумілість для цільової аудиторії. На підставі такого аналізу буде можливим визначення способів поширення інформації щодо можливості звернення до суду у цивільних справах, пов'язаних зі збройним конфліктом.

8.2. ПОТРЕБИ ЩОДО ІНШИХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ ТА ВТРАТОЮ УРЯДОМ УКРАЇНИ КОНТРОЛЮ НАД ЧАСТИНОЮ ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Потреба в навчанні. По мірі впровадження законодавства про правосуддя перехідного періоду в Україні виникатиме потреба в навчанні адвокатів і адвокаток, що надають безоплатну правову допомогу та інших фахівців і фахівчинь системи БПД, роботі з новими категоріями цивільних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, наприклад щодо конвалідації. Конкретні потреби щодо такого навчання буде можливим визначити з ухваленням такого нового законодавства. Доцільним уявляється налагодження обміну досвідом між фахівцями та фахівчинями БПД та адвокатами і адвокатками, що працюють з системою БПД, щодо порядку і особливостей розгляду цивільних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом.

«В БВДП Є НЕДОЛІК, ЩО ВІДСУТНЄ МЕНТОРСТВО І НАСТАВНИЦТВО. ЯКБИ ЦЕ БУЛО, ОСОБЛИВО ЗВАЖАЮЧИ НА ПОТРЕБУ ПОСТІЙНОГО ЗАЛУЧЕННЯ НОВИХ КАДРІВ, НОВИМ ФАХІВЦЯМ БУЛО Б ПРОСТІШЕ АДАПТУВАТИСЯ І, МОЖЛИВО, ВОНИ ПОЧУВАЛИСЯ Б ТРИШКИ ВПЕВНЕНІШИМИ».

Фахівчиня регіонального центру БПД

Потреба в підтримці співробітництва з неурядовими організаціями. В районі збройного конфлікту веде діяльність велика кількість неурядових організацій, які, серед іншого, надають безоплатну правову допомогу. Переважно йдеться про організації, що займаються допомогою окремим групам населення, наприклад, ВПО або особам з інвалідністю. Такі організації користуються міжнародною підтримкою та мають власні ресурси, до яких в окремих випадках звертається система БПД (наприклад, транспорт). Більшість опитаних зауважили, що взаємодія між БПД та НУО задовільна, однак може бути покращена за окремими напрямками, наприклад у сфері обміну інформацією та досвідом.

---

¹³⁷ Буклет «Як отримати компенсацію за житло, зруйноване внаслідок збройної агресії РФ».

<https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/buklet-yak-otrymaty-kompensatsiyu-za-zhytlo-zrujnovane-vnaslidok-zbrojnoj-agresiyi-rf>.

¹³⁸ Наприклад: Як отримати компенсацію за зруйноване житло на Сході України. <https://www.youtube.com/watch?v=YuQZryHhskU>.

8.3. ПОТРЕБИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19

Потреба у підтримці первинної правової допомоги онлайн. Можна простежити потреби розвитку спроможності системи БПД при наданні правової допомоги в цивільних справах, не пов'язаних зі збройним конфліктом, що викликані пандемією COVID-19. Вже в підготовленому ПРООН в 2019 році звіті щодо оцінки доступності системи безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях відзначається потреба в дослідженні можливості надання правової допомоги онлайн¹³⁹. В липні 2020 року було презентовано мобільний застосунок «Твоє пр@во» за допомогою якого можна отримати консультацію юриста, замовити письмову юридичну консультацію, подати запит на отримання захисту та представництва в суді, отримати адресну правову допомогу¹⁴⁰.

Варто зауважити, що відповідно до статистичної інформації системи БПД¹⁴¹, в період пандемії не спостерігається скорочення кількості звернень за безоплатною правовою допомогою. Дані відображені у таблицях 2 та 3.

Таблиця 3. Статистичні дані щодо звернень за БПД, надання БВПД в Донецькій області за період 2019 – перше півріччя 2021 років

	2019	2020	Перше півріччя 2021
Кількість зареєстрованих звернень за правовою допомогою	31623	33768	16607
Кількість виданих наказів про надання БВПД	4830	3051	1532
Кількість виданих доручень про призначення адвоката	5511	5443	2613

Таблиця 4. Статистичні дані щодо звернень за БПД, надання БВПД в Луганській області за період 2019 – перше півріччя 2021 років

	2019	2020	Перше півріччя 2021
Кількість зареєстрованих звернень за правовою допомогою	10329	11242	5594
Кількість виданих наказів про надання БВПД	2651	2087	1106
Кількість виданих доручень про призначення адвоката	2492	2264	1162

З наведених даних випливає, що пандемія не справила помітного впливу на кількість звернень громадян та кількість випадків надання правової допомоги. Можна припустити, що інструменти віддаленої правової допомоги в умовах пандемії працюють з високою ефективністю. Таке припущення підтверджується повідомленнями, отриманими під час інтерв'ю, відповідно до яких система БПД, в цілому, успішно впровадила необхідні рішення в умовах пандемії, зокрема засоби віддаленого доступу та користування засобами індивідуального захисту при особистому консультуванні.

¹³⁹ Там само. С. 49.

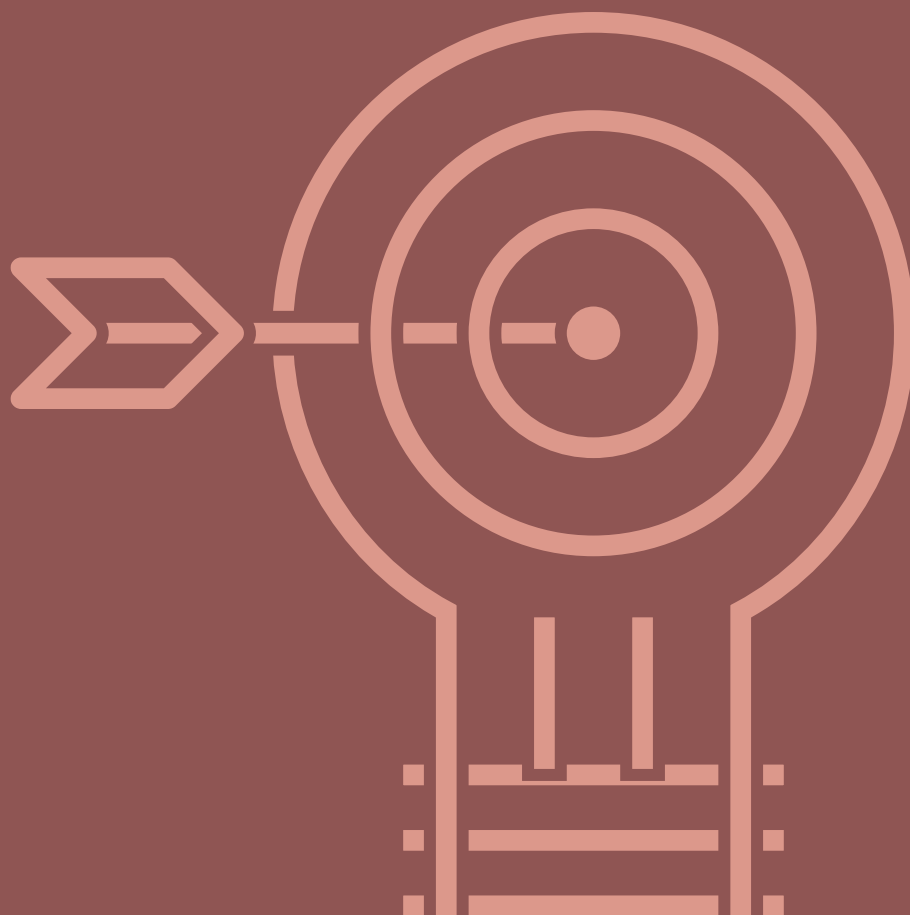
¹⁴⁰ Безоплатна правова допомога тепер і в мобільному застосунку.
<https://www.legalaid.gov.ua/novyny/zastosunok-tvoje-pravo-yurydychnyj-dovidnyk-u-kysheni/>.

¹⁴¹ <https://www.legalaid.gov.ua/statistics>.

Опитані фахівці та фахівчині БПД відзначають, що наразі система надання правової допомоги онлайн функціонує відносно успішно, однак її розвиток стримується загальними інфраструктурними проблемами. У низці районів Донецької та Луганської областей спостерігаються значні проблеми з телефонним та інтернет-зв'язком, що не дозволяє повноцінно користуватися такими програмами як zoom, viber, а подекуди і мобільним телефоном. Комплексно ця проблема може бути вирішена лише з покращенням відповідної інфраструктури, хоча окремі рішення можливо запровадити вже зараз (наприклад, використання програм, що мають нижчі вимоги до швидкості інтернет-з'єднання).

Потреба в забезпеченні засобами захисту. Більшість опитаних зазначили, що центри БПД добре забезпечені засобами індивідуального захисту, зокрема завдяки допомозі ПРООН. Водночас є окремі побажання щодо покращення такого захисту, наприклад щодо дезінфекції приміщень, в яких надається правова допомога.

IX. ВИСНОВКИ

Збройний конфлікт, що триває в Донецькій та Луганській областях України починаючи з 2014 року, зумовлює потребу в застосуванні правосуддя перехідного періоду як комплексу процесів і механізмів, спрямованих на подолання наслідків широкомасштабних порушень прав людини і злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з метою відновити верховенство права, забезпечити справедливість та примирення. Ключову роль у реалізації таких головних завдань правосуддя перехідного періоду як забезпечення відповідальності винних у порушеннях прав людини та міжнародних злочинах, гарантування справедливості та відшкодування для потерпілих, а також, значною мірою, у встановленні істини, гратимуть судові органи України, підтримані системою безоплатної правової допомоги.

Наразі можна констатувати наявність консенсусу між фахівцями й урядовцями щодо необхідності впровадження в Україні правосуддя перехідного періоду. Триває обговорення конкретних його механізмів. Розробка відповідного проєкту закону Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій хоча й не дозволяє зробити остаточних висновків, однак дає достатній ґрунт для припущень щодо пріоритетів держави в галузі перехідного правосуддя. Зокрема, хоча на міжнародному рівні (Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини) і можливо ухвалення окремих рішень, які можуть слугувати дороговказом у певних категоріях справ, лівова частка роботи з притягнення до відповідальності винних шляхом засудження в кримінальних провадженнях та відшкодування потерпілим в цивільних процесах буде покладена на судову систему України, передусім на суди Донецької та Луганської областей, як найбільш наближені до зони збройного конфлікту.

Виконання цього завдання потребуватиме від судів застосування не тільки власне українського національного права, але й міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини, міжнародних стандартів і кращих практик кримінального розслідування й провадження у справах про міжнародні злочини, практики міжнародного кримінального судочинства, в тому числі Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, й Міжнародного кримінального суду, практики Європейського суду з прав людини. Суди повинні застосовувати цю практику свідомо з метою досягнення завдань правосуддя перехідного періоду. З високою ймовірністю ті ж суди повинні будуть правильно трактувати і застосовувати рішення міжнародних судів безпосередньо щодо збройного конфлікту в Україні. При цьому діяльність українських судів стане предметом підвищеної уваги з боку міжнародних організацій, членом яких є Україна, таких як ООН, Рада Європи та інші. Від успішності судів Донецької й Луганської областей в перехідний період залежатиме виконання Україною її міжнародних зобов'язань у сфері верховенства права і прав людини.

Інший аспект полягає в забезпеченні конституційних прав громадян за національним законодавством. Йдеться про забезпечення прав, свобод та інтересів всіх сторін кримінальних і цивільних проваджень, включаючи підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, сторін у цивільних провадженнях тощо. Якість кримінальних і цивільних проваджень матиме вирішальне значення для встановлення істини та боротьби з безкарністю. У довготривалій перспективі якість судових рішень і довіра до них відіграватимуть значну роль в суспільному примиренні та гарантуванні неповторення конфлікту та порушень прав людини. Судова система має бути готовою для виконання таких завдань, що зумовлює потребу в радикальному підвищенні її спроможності.

При визначенні потреб судової системи в перехідний період певну цінність має міжнародний досвід у подібних конфліктах. Правосуддя перехідного періоду в той чи інший спосіб застосовується в десятках країн і регіонів, і цей досвід є вкрай різноманітним. Слід звернутися до досвіду країн, що зазнали внутрішніх та міжнародних збройних конфліктів, пов'язаних із втратою контролю над частиною їхньої території.

Найбільш релевантним є досвід деяких країн Латинської Америки (Колумбія, Перу) та держав колишньої Югославії (Боснія і Герцеговина, Хорватія). Водночас слід зауважити, що кожна ситуація правосуддя перехідного періоду унікальна, і запозичення досвіду тут можливе радше на рівні окремих рішень, проте не всього комплексу дій в цілому.

Держави Латинської Америки можуть послугувати прикладом відновлення системи правосуддя на територіях, що протягом десятиліть перебували поза контролем держави та перетворення системи правосуддя у спосіб, що забезпечує справедливість для груп, які до того були фактично виключені з державного і суспільного життя. Зокрема, це включає створення нових судів, підвищення доступності вже наявних, заходи з підвищення довіри до правосуддя серед населення. Ця група країн історично відзначається низькою спроможністю держави, тож інтерес становить їхня практика з підвищення спроможності суттєво послаблених судових систем. Така практика включала заходи з навчання, організаційні заходи, спрямовані на покращення систем адміністрування судів, управління справами, покращення матеріально-технічного забезпечення. В аспекті правової допомоги вартує дослідження досвід латиноамериканських країн з організації мережі центрів правової допомоги і пунктів мобільної правової допомоги, що дозволили надавати таку допомогу у віддалених та важкодоступних районах, а також взаємодії державної системи правової допомоги з університетами й організаціями громадянського суспільства.

Досвід країн колишньої Югославії визначається потребою в імplementації практики МКТЮ до власної судової практики. Боснія і Герцеговина та Хорватія надають приклади дуже відмінних ситуацій. Для БіГ характерною була крайня слабкість державних інституцій, в умовах якої судову систему довелося створювати майже з нічого, об'єднуючи в єдину структуру окремі місцеві та регіональні суди з різними юрисдикціями. Водночас БіГ є прикладом старанного виконання міжнародних норм і вимог, в тому числі, щодо практики МКТЮ, що було зумовлено фактичним зовнішнім управлінням. Становить великий інтерес досвід БіГ у навчанні суддів та адвокатів і адвокаток, завдяки чому вдалося підвищити якість розгляду кримінальних проваджень щодо міжнародних злочинів. Крім того, вартий дослідження досвід БіГ в реорганізації управління судами, скороченні кількості нерозглянутих справ, забезпеченні єдності судової практики.

На відміну від БіГ, Хорватія відрізнялася усталеними державними інституціями, однак її судова система протягом тривалого часу була залежною від виконавчої влади, і ця влада, підтримана суспільною думкою, була критично налаштована до справедливого постконфліктного правосуддя, зокрема до практики МКТЮ. Лише під впливом ЄС Хорватія здійснила низку кроків, спрямованих на ефективний розгляд кримінальних справ, пов'язаних з міжнародними злочинами. До них можна віднести заходи з подолання упередженості суддів і припинення безкарності. Великий інтерес становить хорватський досвід зі створення і діяльності спеціальних палат для розгляду міжнародних злочинів та офісів підтримки свідків.

При впровадженні правосуддя перехідного періоду судовій системі України та системі правової допомоги доведеться зіткнутися з новими для них категоріями справ: кримінальними провадженнями про злочини, що пов'язані зі збройним конфліктом (включно з воєнними злочинами), і цивільними справами про відшкодування шкоди, завданої такими злочинами. Наразі в системах правосуддя та БПД повністю відсутній досвід правової допомоги у подібних кримінальних провадженнях і цивільних справах. Ба більше, обидві системи вже перевантажено розглядом цивільних справ, пов'язаних із втратою урядом України контролю над частинами Донецької та Луганської областей (наприклад, справи про встановлення фактів народження і смерті на непідконтрольній уряду України території).

Ефективність судової системи недостатня насамперед через брак суддів. Система безоплатної правової допомоги не завжди справляється зі своїми завданнями, особливо з забезпечення захисту в кримінальних провадженнях у віддалених районах. Без суттєвого підсилення спроможності як судова система, так і система БПД в Донецькій та Луганській областях можуть виявитися неготовими до роботи з великою кількістю нових складних справ.

Найважливішою потребою як судової системи, так і системи з надання безоплатної правової допомоги, є потреба в навчанні. Якість правосуддя в кримінальних провадженнях, якість захисту, що буде надаватися в таких провадженнях прямо залежать від обізнаності суддів і адвокатів і адвокаток з міжнародним кримінальним правом і практикою, завданнями правосуддя перехідного періоду, а також особливостями кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом (зокрема, проваджень *in absentia*). Те саме стосується цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом. Окрему увагу слід приділити напрацюванню в суддів і адвокатів і адвокаток знань та навичок психологічного характеру, що дозволять працювати з цією категорією справ. Таке навчання можливо організувати в форматі навчальних курсів, тренінгів, семінарів з обміну досвідом, навчальних візитів до міжнародних судів та інших інституцій, а також до судів країн, суди яких розглядали справи про міжнародні злочини (наприклад, Боснії і Герцеговини, Хорватії).

Вкрай гостро стоїть проблема нестачі достатньої кількості суддів, що призводить до суттєвого пере навантаження діючих суддів і працівників суду, накопичування великої кількості нерозглянутих справ, зниження якості судового розгляду. При цьому велика кількість суддів не здійснює правосуддя через відсутність повноважень. Що стосується інших працівників суду (помічники суддів, секретарі судових засідань, працівники канцелярій), вони страждають від низького рівня оплати праці, що веде до високої плинності кадрів і перешкоджає накопичуванню позитивного досвіду. Існує нагальна потреба в збільшенні кількості суддів, що здійснюють правосуддя, а також створення системи матеріального заохочення працівників суду та загальному покращенні матеріального забезпечення суддів і працівників суду, що працюють у зоні збройного конфлікту.

Існує потреба в покращенні матеріального забезпечення судів. Вже зараз можна говорити про необхідність спеціального обладнання для захисту свідків і потерпілих. Інші потреби в матеріальному забезпеченні (ремонт будівель, постачання обладнання тощо) можуть бути визначені після проведення окремого дослідження. Матеріальні потреби системи БПД полягають передусім у забезпеченні транспортом, паливом і обладнанням, необхідним для здійснення мобільних виїздів. Крім того, суди відчувають значний брак витратних матеріалів (папір, фарба для принтерів, конверти тощо), що обмежує їхні можливості зі здійснення процесуальних дій та погано відбивається на якості та доступності правосуддя.

Важливою потребою є гарантування безпеки і добробуту потерпілих і свідків злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, що є актуальним як для кримінальних проваджень, так і для цивільних справ. Така потреба включає в себе інформування потерпілих і свідків про їхні права, захист від будь-яких форм переслідування з боку правопорушників та їхнього оточення у зв'язку з кримінальним чи цивільним провадженням. Зокрема, це стосується забезпечення психологічного добробуту потерпілих з метою уникнення їхньої повторної віктимізації. Окремо слід зважати на захист осіб, що пережили сексуальне насильство. В судах вирішенню цього завдання може сприяти навчання суддів і працівників суду психологічним навичкам роботи з такою категорією осіб. У межах системи БПД рішення може полягати в створенні на базі наявних місцевих центрів БПД спеціальних центрів для роботи з жертвами і свідками злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Щонайменше по одному такому центру має існувати в Донецькій та Луганській областях. Їх створення може бути не одномоментним, а полягати в поступовому підвищенні спроможності обраного центру шляхом навчання співробітників роботі з відповідними категоріями осіб і злочинів, надання спеціального обладнання, створення в центрі посади психолога тощо.

Слід вести роботу з підтримки незалежності та безсторонності судів при розгляді вказаних вище категорій справ. Незалежність стане можливою в разі розробки механізму захисту суддів та адвокатів і адвокаток від будь-якого незаконного стороннього впливу, в тому числі, з боку правопорушників, органів влади й місцевого самоврядування, громадськості. Безсторонність може бути забезпечена через покращення комунікації між судами та суспільством, навчання суддів навичкам поведінки в процесах, пов'язаних зі збройним конфліктом, навичкам публічного спілкування.

Ефективність правосуддя перехідного періоду значною мірою залежатиме від його доступності й ефективності розгляду справ. Цього можна досягти через наближення правосуддя і правової допомоги до населення, в тому числі у віддалених районах та в районах, в яких буде відновлюватися контроль уряду України через донесення до громадян інформації про можливість звернення до суду та системи безоплатної правової допомоги в конкретних категоріях справ, а також через покращення інструментів віддаленого доступу до суду. Першочергово необхідно покращити якість віддаленого доступу до суду та системи БПД шляхом забезпечення судів та БПД якісним обладнанням та, за можливості, підключенням їх до телефонних та інтернет-мереж з найвищою якістю покриття в регіоні. Для забезпечення доступності правової допомоги необхідно забезпечити систему БПД власним транспортом для організації мобільних виїздів та обладнанням, необхідним для таких виїздів.

Дослідженням встановлено, що суди і система БПД загалом справляються з викликами, які виникли через пандемію COVID-19, хоча і не без допомоги партнерів з числа міжнародних організацій. Пандемія лише загостила деякі вже наявні потреби, як-от потреба в покращенні якості зв'язку та обладнання для зв'язку чи потреба в матеріальному забезпеченні судів. Розв'язання цих проблем дозволить подолати виклики COVID-19.

X. РЕКОМЕНДАЦІЇ

10.1. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОСИЛЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

1. Організувати навчання суддів засадам та змісту правосуддя перехідного періоду, міжнародному гуманітарному праву, міжнародному кримінальному праву, особливостям провадження у справах про міжнародні злочини, а також психології та навичкам спілкування, необхідним для розгляду справ, пов'язаних зі збройним конфліктом. Використовувати такі форми навчання як навчальні курси, тренінги, семінари з обміну досвідом, навчальні візити. Розробити і поширювати методичні матеріали щодо порядку проваджень у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом.

---

2. Сприяти підвищенню незалежності суддів і їх захисту від будь-яких незаконних впливів під час розгляду кримінальних проваджень про злочини, що пов'язані зі збройним конфліктом. Розробити методичні рекомендації про способи боротьби з незаконним впливом, зокрема щодо порядку реагування на випадки протиправного впливу. Дослідити можливості з передачі окремих чутливих справ, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України, на розгляд судів та суддів в інших областях.

---

3. Сприяти підвищенню безсторонності суддів у кримінальних провадженнях. З цією метою проводити тренінги з питань уникнення безкарності та справедливості для потерпілих. Частиною цих тренінгів зробити навчання комунікації з громадськістю в складних справах. У рамках тренінгів розвивати психологічні навички суддів з реагування на складні ситуації у провадженнях і випадки провокацій.

---

4. Сприяти безпеці й добробуту потерпілих і свідків злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Забезпечити суди, що займаються розглядом проваджень про злочини, які пов'язані зі збройним конфліктом, спеціальним обладнанням для захисту потерпілих і свідків (обладнанням, що змінює голос, приховує обличчя тощо).

---

5. Організувати тренінги для суддів з психології роботи з потерпілими, зокрема жертвами статевого насильства і неповнолітніми. Напрацьовувати в суддів знання з психології та міжособистісні навички ведення судового засідання в провадженнях щодо статевих злочинів та злочинів, в яких фігурують неповнолітні, а також в будь-яких інших справах, де існує ризик повторної віктимізації потерпілої особи.

---

6. Сприяти підвищенню обізнаності громадян про можливість звернення до правоохоронних органів і суду з питань, пов'язаних зі збройним конфліктом, в тому числі щодо відшкодування шкоди. Таку роботу проводити спільно з системою безоплатної правової допомоги та неурядовими організаціями, що працюють в районі збройного конфлікту.

7. Надати доступ суддям до баз даних державних органів виконавчої влади (Національної поліції, прокуратури, військово-цивільних адміністрацій, органів державної реєстрації актів цивільного стану, органів, що здійснюють реєстрацію речових прав на майно). Розробити алгоритм дій суду з використання відкритих баз даних для встановлення інформації про особу, перевірки фактів, речових прав тощо.
-
8. Провести дослідження потреб судової системи в матеріальному забезпеченні. У його рамках оцінити стан будівель судів, ступінь забезпечення приладдям та матеріалами, необхідними для здійснення судочинства, у т.ч. для віддаленого доступу до суду. Приділити окрему увагу доступності приміщень для маломобільних груп населення та осіб з інвалідністю. Забезпечити потреби у витратних матеріалах (папір, фарба для принтерів, конверти тощо).

10.2. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОСИЛЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ СИСТЕМИ БПД

9. Навчати адвокатів і адвокаток, що надають безоплатну вторинну правову допомогу, та інших фахівців і фахівчинь системи БПД правосуддю перехідного періоду, міжнародному гуманітарному праву, особливостям провадження в цивільних і кримінальних справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, методології визначення розміру шкоди, завданої злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом. Навчати вказаних осіб особливостям роботи з новими категоріями цивільних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, наприклад щодо конвалідації правочинів (по мірі появи відповідного правового регулювання в законодавстві України). Проводити навчання у вигляді спеціальних курсів, тренінгів, семінарів з обміну досвідом, навчальних візитів. Розглянути можливості з організації спільних тренінгів суддів та фахівців і фахівчинь БПД, в яких суддя виступає лектором, роз'яснюючи позиції суду щодо певних категорій справ.
-
10. Продовжувати роботу з розвитку в системі БПД пулу тренерів, системи менторства та наставництва з питань правосуддя перехідного періоду. Під час тренінгів пропонувати фахівцям системи БПД ставати тренерами для колег, які ще не пройшли навчання з питань правосуддя перехідного періоду. Організовувати заходи поширення досвіду в питаннях, пов'язаних зі збройним конфліктом для осіб, що працюють у системі БПД в інших областях України.
-
11. Розглянути можливості зі створення спеціальних центрів захисту потерпілих і свідків злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом (окремо або шляхом підвищення спроможностей обраних місцевих центрів БПД, щонайменше по одному в Донецькій та Луганській областях). У центрах забезпечити роботу адвокатів і адвокаток, що отримали належну підготовку для роботи з потерпілими від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом та психологів. Забезпечити такі центри обладнанням, необхідним для захисту потерпілих і свідків у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом і цивільних провадженнях щодо відшкодування, зокрема обладнанням і спеціальним програмним забезпеченням для приховування обличчя, зміни голосу тощо.

- 12.** Створити в рамках БПД або у взаємодії з БПД спеціальну психологічну службу, завдяки якій долучати на регулярній оплатній основі психологів до роботи з жертвами та свідками міжнародних злочинів, особливо з тими, що належать до вразливих груп, жертвами статевих злочинів і неповнолітніми.
-
- 13.** Забезпечити систему БПД транспортом для організації мобільних виїздів у кількості щонайменше одного автомобіля для кожного місцевого центру в Донецькій та Луганській області. Забезпечувати їх паливо-мастильними матеріалами, місцем для паркування, технічним обслуговуванням. За необхідності забезпечувати присутність водія. Надати кожному місцевому центру БПД обладнання, необхідне для здійснення мобільних виїздів (ноутбуки, мобільні принтери, сканери, смартфони тощо). Як тимчасове рішення — розглянути можливості для використання транспорту ПРООН та НУО, що діють у Донецькій та Луганській області.
-
- 14.** Здійснювати заходи з підвищення обізнаності населення в зоні конфлікту щодо можливості отримання правової допомоги та психологічної підтримки у провадженнях, пов'язаних зі злочинами, пов'язаними зі збройним конфліктом, а також у цивільних справах щодо компенсації шкоди, конвалідації правочинів тощо. Популяризувати успішні приклади громадян, які досягли позитивного результату в судах за допомогою друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, соціальних мереж. У громадах створити мережу параюристів з місцевих активістів, представників місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування та інших зацікавлених осіб.
-
- 15.** Сприяти розвитку віддаленої правової допомоги. Забезпечити можливість отримувати консультацію в режимі онлайн під час мобільних виїздів, у мобільних пунктах надання правової допомоги. Дослідити можливості з подолання проблем із телефонним зв'язком та інтернет-зв'язком у Донецькій та Луганській областях (використання програм та обладнання з низькими вимогами щодо якості зв'язку).

